

Η ΜΗΤΗΡ ΕΚΚΛΗΣΙΑ στη βυζαντινή και μεταβυζαντινή παράδοση

του καθηγουμένου Διονυσίου Σλιόνοφ,

καθηγητή της έδρας Φιλολογίας της Θεολογικής Ακαδημίας Μόσχας

Αναφερόμενοι στο Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως οι υποστηρικτές του πρωτείου εξουσίας χρησιμοποιούν πολύ συχνά την έκφραση «Μήτηρ Εκκλησία». Δεν πρόκειται απλώς για μια όμορφη διατύπωση, αλλά αποδίδει την ίδια την ουσία του καινοφανούς δόγματος περί του εξουσιαστικού πρωτείου. Το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως είναι η Μήτηρ Εκκλησία για τις θυγατέρες της, δηλαδή, σύμφωνα με την ερμηνεία των θιασωτών του, για όλες τις Αυτοκέφαλες Εκκλησίες, που ιδρύθηκαν πέραν των παλαιφάτων Πατριαρχείων της Πενταρχίας και της προσκείμενης σε αυτά Εκκλησίας της Κύπρου.

Σε δύσκολη θέση βρέθηκαν εκείνες οι Εκκλησίες, οι οποίες δεν μπορούν να επιλέξουν απευθείας τη συνοδική εκκλησιολογία και αναγκάζονται να προσεταιρίζονται και τη μια, και την άλλη πλευρά, όπως λ.χ. οι Εκκλησίες των Ιεροσολύμων και της Αλβανίας.[1] Σε μια από τις πρόσφατες συνεντεύξεις του ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Βαρθολομαίος δήλωσε ότι το Ουκρανικό εκκλησιαστικό ζήτημα έχει λυθεί από τον ίδιο αυτοπροσώπως άπαξ και δια παντός και δεν χρήζει συνοδικής συζήτησης και έγκρισης.[2] Η Εκκλησία Κωνσταντινουπόλεως, ως Μήτηρ Εκκλησία, υποτίθεται ότι δικαιούται να απονέμει αυτοτελώς την αυτοκεφαλία σε άλλες Εκκλησίες, δηλαδή στις θυγατέρες της. Μετά τη χορήγηση της αυτοκεφαλίας θα διατηρούνται οι σχέσεις μητέρας-θυγατέρας. Η Εκκλησία Κωνσταντινουπόλεως θα παραμένει πρεσβυτέρα και υπεύθυνη, η οποία δεν έχει μόνον τα πρεσβεία, αλλά και συγκεκριμένο μερίδιο εξουσίας, και μάλιστα αρκετά μεγάλο, επί της θυγατρικής αυτής Εκκλησίας. Επίσης, το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως επιφυλάσσεται του δικαιώματός του να αναμιγνύεται και στη γεωπολιτική, ερμηνεύοντας την άποψη εκείνων, οι οποίοι μέσω αυτής διεκδικούν το πρωτείο. Όπως δηλαδή πρόσφατα η Ιερά Σύνοδος της Κωνσταντινουπόλεως κάλεσε να επιστραφούν, όπως αναφέρεται στο ανακοινωθέν, τα εξ Ουκρανίας παιδιά, που «βιαίως μετεφέρθησαν εις τήν Ρωσικήν Όμοσπονδίαν», χωρίς να ληφθεί

υπόψη η πραγματική κατάσταση των πραγμάτων...[3]

Κατά πόσον ανταποκρίνεται στην πραγματική ιστορική πρακτική και τη βυζαντινή παράδοση αυτού του είδους η ερμηνεία του πρωτείου; Υπήρχε άραγε στη βυζαντινή παράδοση κάποια ειδική αντίληψη για την πλέον κορυφαία μεταξύ των άλλων Εκκλησιών Μητέρα Εκκλησία; Από ποιον αιώνα η Εκκλησία της Κωνσταντινουπόλεως άρχισε να θεωρεί τον εαυτό της την πιο σημαντική στην Ορθόδοξη Ανατολή και πολύ περισσότερο σε όλο τον κόσμο; Στο παρόν άρθρο καταβάλλεται προσπάθεια να απαντηθούν αυτές οι ερωτήσεις.

Ένας Ρώσος στις αρχές του 20^{ού} αι. έγραψε για την Εκκλησία ως την «κοινή μητέρα»:

«...Μόνον η μια ορθόδοξη Ελληνο-Ανατολική Εκκλησία είναι η αληθινή <...> Συνεπώς, πρέπει να τρέφουμε υψηλή εκτίμηση στην Εκκλησία ως κοινή για όλους μας μητέρα, πρέπει να είμαστε όσο το δυνατόν πιο κοντά σ' αυτήν, πρέπει να υποστηρίζουμε δραστήρια τον σύνδεσμό μας και τις ζωντανές σχέσεις με την Εκκλησία...».[4]

Είναι προφανές ότι κατανοούσε ως τέτοια όλη την Ελληνο-Ανατολική Εκκλησία, δηλαδή το σύνολο των κατά τόπους Εκκλησιών, εξαιρουμένων της Εκκλησίας της Ρώμης, που αποστάτησε, και των διαμαρτυρομένων. Η εν λόγω κατανόηση μοιάζει να είναι η μόνη δυνατή και είναι δύσκολο να υποθέσει κανείς κάποια άλλη.

Νωρίτερα ο Άγιος Μελέτιος Πηγάς δίδασκε για την «Ανατολική Έκκλησία» ότι ήταν η πρώτη, η οποία δέχθηκε το Θείο φως και το μεταλαμπάδευσε στους άλλους, προφανώς εννοώντας ως Ανατολική Εκκλησία τις παλαιόφατες κατά τόπους Εκκλησίες της χριστιανικής Ανατολής, δηλαδή των Ιεροσολύμων, της Αντιοχείας και της Αλεξανδρείας.[5] Συμπεραίνεται ότι στο ιστορικό παρελθόν και στο σχετικά πρόσφατο παρόν η Ανατολική Εκκλησία δεν είναι μια εκ των κατά τόπους Εκκλησιών, αλλά το σύνολο των κατά τόπους Εκκλησιών, εξαιρουμένης της Δυτικής Εκκλησίας της Ρώμης.

Όμως, μετά την Άλωση της Πόλεως το 1453 και την υποταγή του Βυζαντίου στην Υψηλή Πύλη, ή την τουρκική Οθωμανική Αυτοκρατορία, η Εκκλησία της Κωνσταντινουπόλεως, η οποία μέχρι εκείνη την εποχή, αρχής γενομένης από τον 7^ο αι., κατείχε εξέχουσα θέση στη χριστιανική Ανατολή (μετά από την κατάληψη των τριών άλλων Πατριαρχείων της Ανατολής από τους Άραβες), σταδιακά άρχισε να συνειδητοποιεί τον εαυτό της όχι ως μια «επιμέρους» Εκκλησία, παραλλήλως δρώσα με τις άλλες, αλλά ως «κοινή», «οικουμενική», «καθολική», μοναδική στο είδος της. Η εν λόγω εξαιρετικότητα ενισχύθηκε ακόμη περισσότερο μετά το 1517 όταν οι Οθωμανοί Τούρκοι κατέκτησαν την Αίγυπτο, τη Συρία και την Παλαιστίνη και τα τρία παλαιόφατα Πατριαρχεία, τα οποία συνενώθηκαν στο ένα «γένος των Ρωμαίων» (τουρκ. «Rum Millet»).[6] Μεταγενέστερα, κατά

τον 18^ο-19^ο αι., η Εκκλησία Κωνσταντινουπόλεως άρχισε να αυτοαποκαλείται Μήτηρ ή «Κοινή Μήτηρ» έναντι των άλλων κατά τόπους Εκκλησιών. Την ίδια περίοδο επήλθε η ριζική επανεξέταση των σχέσεων του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως με τις παλαιάτερες αποστολικές Εκκλησίες της Ανατολής.

Σύμφωνα με τις Πράξεις του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως εκείνη την εποχή μπορούσε ουσιαστικά μονομερώς να ενθρονίζει στους πατριαρχικούς θρόνους τους πλέον αντάξιους υποψηφίους[7] και, αντιθέτως, να καθαιρεί τους αναξιούς,[8] δηλαδή να εφαρμόζει εμπράκτως το δικαίωμα της ανωτάτου δικαστικής Αρχής έναντι εκείνων των προκαθημένων των Εκκλησιών, οι οποίοι θεωρητικά ήταν πλήρως ισότιμοι με αυτόν. Τούτο μοιάζει πολύ πιο παράξενο, λαμβάνοντας υπόψη ότι οι άλλες κατά τόπους Εκκλησίες είχαν επίσης αποστολική προέλευση και πολύ περισσότερο, ήταν αρχαιότερες από την Κωνσταντινούπολη (τα Πατριαρχεία Αλεξανδρείας και Αντιοχείας, καθώς και η Εκκλησία της Κύπρου και το Πατριαρχείο Ιεροσολύμων).

Σε σύγκριση με τις παλαιάτερες Εκκλησίες η Ρωσική Ορθόδοξη Εκκλησία ευρισκόταν σε προνομιούχο πολιτική θέση ως Εκκλησία ενός ανεξαρτήτου κράτους αυτοκρατορικού τύπου. Έτσι, στο μήνυμά του προς τη Σύνοδο της Ρωσικής Εκκλησίας (1723)[9] καθένας εκ των τριών Πατριαρχών της Ανατολής υπέγραψε: «εύχέτης διάπυρος και έν Χριστῶ ἀδελφὸς ὑμῶν».[10] Το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως, το οποίο βίωνε το αίσθημα του ιδιαίτερου μεγαλείου του, αλλά τελούσε υπό την Υψηλή Πύλη, έπρεπε να «ταπεινώνεται» και να αντιμετωπίζει τη Ρωσική Εκκλησία με ιδιαίτερη ευλάβεια, όχι τόσο ως θυγατέρα, όσο ως ισότιμη και πολύ περισσότερο, υπερέχουσα αυτού Εκκλησία, καθότι τελούσε υπό την ιδιαίτερη προστασία του μοναδικού τσάρου ανεξαρτήτου κράτους στην Ορθόδοξη Ανατολή.[11]

Η Ανατολική Εκκλησία

Η έκφραση «Άνατολική Έκκλησία» ή «Έλληνο-Άνατολική Έκκλησία» θα μπορούσε να έχει διττή σημασία. Στη Ρωσική Αυτοκρατορία, όπως προαναφέρθηκε, υποδήλωνε το σύνολο της Ορθοδόξου Εκκλησίας, όλων των κατά τόπους Εκκλησιών της Ανατολής. Στη δυτική παράδοση η έκφραση «Άνατολική Έκκλησία» (λατ. «Orientalis Ecclesia») άρχισε να χρησιμοποιείται, αρχής γενομένης από τον Ιερό Αυγουστίνο, ο οποίος έγραψε ότι «η Δυτική και η Ανατολική Εκκλησία του Χριστού <...> φοβήθηκε <...> την άχρηστη ματαιολογία (πρβλ. Α΄ Τιμ. 6.20) των Πελαγιανών».[12] Στο Βυζάντιο η εν λόγω έκφραση, μάλλον υπό την επιρροή της διαμορφωθείσης μέχρι τότε δυτικής παραδόσεως,[13] άρχισε να χρησιμοποιείται από τον 14^ο αι., όπως διαφαίνεται από τον βίο του Αγίου Φιλοθέου του Κοκκίνου.[14] Ο Ιωάννης Ευγενικός (15^{ος} αι.) έγραψε περί τῶν τὴν ἀνατολικὴν Έκκλησίαν παριστανόντων συμμορίαν,[15] προφανώς έχοντας υπόψη όχι μόνο το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως, αλλά όλο το σύνολο των Ανατολικών Εκκλησιών. «Όθεν ή άνατολική καθ’

ἡμᾶς ὀρθόδοξος ἅπασα Ἐκκλησία, καὶ οἱ ἐν τοῖς τέτταρσι πατριαρχικοῖς θρόνοις, καὶ οἱ ὑπ' αὐτοῦς πάντες ἐπίσκοποι, καὶ οἱ αὐτονομία τιμηθέντες...»,**[16]** αὐτὴ εἶναι σύμφωνα με τὸν Ἰωάννη Ευγενικό η εικόνα του πληρώματος τῆς Ανατολικῆς Ἐκκλησίας. Ὁ πρῶτος Πατριάρχης τῆς τουρκοκρατίας Ἅγιος Γεννάδιος Σχολάριος σε μιὰ ἀπὸ τὶς ἐπιστολές του, προτοῦ ἀναδειχθεῖ Πατριάρχης, υπέδειξε ἐπίσης τοὺς «πατριάρχες <...> τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας»,**[17]** δηλαδὴ θεωροῦσε τὴν Ανατολικὴ Ἐκκλησία κοινὴ ἀδελφικὴ οἰκογένεια ὄλων τῶν κατὰ τὸπους Ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν ἐκείνης τῆς ἐποχῆς. Ὁ ἴδιος χαρακτήρισε «μητέρα» τὴν Ανατολικὴ Ἐκκλησία.**[18]**

Ὁ Ἅγιος Μελέτιος Πηγᾶς**[19]** ἔγραψε: «...φρόνημα τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, φρόνημα τῆς πίστεως τῆς Καθολικῆς...»,**[20]** ἐννοώντας προφανῶς ὡς Ανατολικὴ Ἐκκλησία τὴν καθ' ὅλον Ἐκκλησία:

«...καὶ μεμένηκεν ἡ ἀνατολικὴ Ἐκκλησία τὸ γνήσιον σῶμα τῆς αὐτῆς Ἐκκλησίας (φημὶ τῆς καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς)...»**[21]**

«Μνήμην καὶ ἐπίσκεψιν ποιούμενοι διακαῆ καὶ τῆς μητρὸς ἡμῶν ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ὀρθοδόξων...»**[22]**

«...ταῦτα κρατεῖ ἡ Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία, ταῦτα διδάσκει, ταῦτα παραδίδωσιν, οὐδεμίαν προσθήκην ἢ ἀφαίρεσιν παραδεχομένη...»**[23]**

Σύμφωνα με τὸν Ἅγιο Μελέτιο Πηγᾶ ἡ Ανατολικὴ Ἐκκλησία περιγράφεται καὶ με ἄλλους ἐπιθετικούς προσδιορισμούς: «Γραικική»**[24]** ἢ «Ἀρχαία»**[25]**. Τοῦτο ἐπιτρέπει νὰ διασαφηνίσουμε τὴν ἀκριβὴ σύνθεσή τῆς, καθὼς συγκροτεῖται ἀπὸ τὰ Πατριαρχεῖα τῆς Ανατολῆς καὶ τὴν Ἐκκλησία τῆς Κύπρου, ποὺ βρέθηκαν στὸ ἐδαφος τῆς Ὑψηλῆς Πύλης ὡς «τὸ προσφυσέστατον στέλεχος τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας.**[26]** Παραλλήλως ἡ Ανατολικὴ Ἐκκλησία εἶναι ἀρκετὰ ποικιλόμορφη ὡς πρὸς τὴν ἐθνικὴ σύνθεση καὶ τὰ ἔθιμά τῆς»**[27]**

Κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο γενικότερα σκεπτόταν καὶ ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων Δοσίθεος: ἡ Ανατολικὴ Ἐκκλησία ἀποτελεῖτο ἀπὸ τέσσερα Πατριαρχεῖα, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ πρῶτο τῆς ἐνεκεν εἶναι ἐκεῖνο τῆς Κωνσταντινουπόλεως.**[28]**

Ἡ Ανατολικὴ Ἐκκλησία συγκρινόμενη με τὴ Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία παρέπεμπε στὴν ὀρθόδοξη Ανατολή, ποὺ διέφερε ἀπὸ τὴ ρωμαιοκαθολικὴ Δύση. Ἀκριβῶς ἐπειδὴ τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως ἦταν ἡ κορυφαία πλευρὰ τῆς ἐρίδας, ἔτσι καὶ ἐκλαμβάνονταν πρωτίστως ὡς Ανατολικὴ ἀπὸ τοὺς δυτικούς τῆς ἀντιπάλους ἢ τοὺς οὐνίτες, ὅπως λ.χ. ἔγραψε ὁ Γεώργιος Τραπεζούντιος:

«Αὕτη γὰρ μόνη μετὰ τὸ σχίσμα τὴν ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν συνίστα πᾶσαν...».[29]

Και πολύ περισσότερο, οι ρωμαιοκαθολικοί ονόμαζαν τη Δυτική τους Εκκλησία «μήτηρ» και την Ανατολική Εκκλησία «θυγατέρα»,**[30]** πράγμα που προφανώς δεν θα μπορούσε να γίνει αποδεκτό από την Ορθόδοξη Ανατολή. Επίσης, σύμφωνα με τη μαρτυρία του Ιεροσολύμων Δοσιθέου, οι Λατίνοι ονόμαζαν την Εκκλησία της Ρώμης «κεφαλή», ενώ την Ανατολική «σώμα»**[31]**, το οποίο ως εκ τούτου θα πρέπει να την υπακούει. Τα ίδια τα μέλη της Ανατολικής Εκκλησίας κινούμενα από ζήλο για την Ορθοδοξία αντιμετώπιζαν τον Πάπα της Ρώμης ως αντίχριστο και δράκο.**[32]**

Κατά το δεύτερο ήμισυ του 17^{ου} – αρχές του 18^{ου} αι. η ιδέα περί μίας Ανατολικής Εκκλησίας άρχισε να διαμορφώνεται προς δύο διαφορετικές κατευθύνσεις. Από τη μια, ο Αναστάσιος Γόρδιος, ο οποίος νοούσε την Ανατολική Εκκλησία ως αποστολική και καθολική**[33]**, έγραφε:

«Καὶ ἔγινεν ὡσὰν ἓνας μετατοπισμὸς τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας τῶν τριῶν Πατριαρχείων ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴν εἰς τὰ βόρεια μέρη τῆς μεγάλης Ῥωσίας. Καὶ μένει ἐκεῖ καὶ θέλει μείνη ὀρθοδοξοῦσα, χάριτι τοῦ αὐτῆς νυμφίου καὶ ἔραστοῦ, Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, ἕως τῆς συντελείας τοῦ παρόντος αἰῶνος».**[34]**

Συνεπώς, ο Αναστάσιος Γόρδιος ταύτισε την Ανατολική Εκκλησία με τη Ρωσική Ορθόδοξη Εκκλησία, ως Εκκλησία ενός ανεξαρτήτου κράτους, που κυβερνάται από τον τσάρο.

Από την άλλη κατά την άποψη της Εκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως, αρχίζοντας ιδίως από τον 18^ο αι. και εφεξής, η Ανατολική Εκκλησία είναι ακριβώς το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως, το οποίο ηγείται των λοιπών Εκκλησιών. Ο πάγιος επιθετικός προσδιορισμός «Μεγάλη Ἐκκλησία»**[35]** τονίζει το ιδιαίτερο μεγαλείο της Κωνσταντινουπόλεως και της πατριαρχικής Εκκλησίας σε αυτήν. Σύμφωνα με την ιδεολογία των οπαδών του πρωτείου της Εκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως, κατά το δεύτερο ήμισυ του 19^{ου} αι. η «Μεγάλη Ἐκκλησία» είχε «μεγίστη εὐθύνη ἐνώπιον τῆς καθόλου Ἐκκλησίας»,**[36]** αποτελώντας εμπράκτως την κεφαλή της. Η λειτουργία της «Ἐνδημούσης Συνόδου», μέλη της οποίας ήταν άλλοι Πατριάρχες και προκαθήμενοι της Ορθόδοξου Ανατολής, ενίσχυσε την εν λόγω εικόνα ως αμετάβλητη. Προνόμια, τα οποία απονεμήθηκαν στο Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως από τον Μωάμεθ τον Πορθητή**[37]** και σειρά διεθνών συνθηκών**[38]** κατέστησαν αργότερα ιδιόμορφη νομική θεμελίωση του υποτιθέμενου ηγετικού ρόλου της Εκκλησίας της Κωνσταντινουπόλεως στην οικουμενική Ορθοδοξία. Είναι παράδοξο ότι ο ιδρυτής του Ισλάμ, ο οποίος από τους ίδιους τους Ἕλληνες εθεωρείτο είτε αντίχριστος, είτε ο πρόδρομός του,**[39]** βρέθηκε στις καταβολές εκείνου του νέου τύπου προνομίων, τα οποία άρχισε να απολαμβάνει το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως και σε ιδιαίτερη αφθονία μετά την Άλωση.

Τον 19^ο αι. ο Νεόφυτος Δούκας αντιλαμβανόταν ως «Ανατολική Ἐκκλησία» τη «Μεγάλη Ἐκκλησία»

της Κωνσταντινουπόλεως,[40] αλλά ακόμη και χωρίς τέτοιου είδους απευθείας ταύτιση ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως εθεωρείτο η πραγματική κεφαλή της, βάσει της οθωμανικής νομοθεσίας περί προνομίων, ωστόσο χωρίς επαρκή σχετική ιεροκανονική θεμελίωση.

Η Μήτηρ Εκκλησία

Προκειμένου να κατανοήσουμε βαθύτερα τον ρόλο του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως στην οικουμενική Ορθοδοξία, μπορούμε να εξετάσουμε την έκφραση «Μήτηρ Εκκλησία» στην πατερική και βυζαντινή παράδοση. Σε αντιδιαστολή προς την έκφραση «Άνατολική Έκκλησία» η αντιπαραβολή Εκκλησίας και μητέρας είναι αρχαιότερη. Εν τούτοις, μεταξύ αυτών των εκφράσεων και της ιστορίας τους υπάρχουν πολλά κοινά σημεία. Την περίοδο της καθιερωμένης αναδείξεως και διαδόσεως της εκφράσεως «Άνατολική Έκκλησία» στο Βυζάντιο η έκφραση «Μήτηρ Έκκλησία» άρχισε να χρησιμοποιείται εξαρχής έναντι όλης της Ανατολικής Εκκλησίας ως συνόλου των τεσσάρων Πατριαρχείων της Ανατολής και στη συνέχεια έναντι μόνο του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, ως του σημαντικότερου ανάμεσά τους. Λαμβάνοντας υπόψη την αντιλατινική πολεμική, όπου οι Έλληνες αρνούσαν κατηγορηματικά το αποκλειστικό δικαίωμα της Εκκλησίας της Ρώμης να αποκαλείται «Μήτηρ Έκκλησία», η οικειοποίηση του εν λόγω προσδιορισμού από την Κωνσταντινούπολη αποτελεί πρόδηλο βήμα στην αρκετά μακρά πορεία της μονομερείας, στην οποία ήδη από τότε βάδιζε η Εκκλησία Κωνσταντινουπόλεως, ενώ τον τελευταίο αιώνα βαδίζει ακόμη πιο εντατικά. Ο προσδιορισμός «μήτηρ» ως προς το περιεχόμενό του συγγενεύει με τον προσδιορισμό «κεφαλή»[41], ο οποίος σε περίπτωση οικειοποίησεως από ένα πρόσωπο, το οποίο διεκδικεί την κυριαρχία εφ' όλης της Εκκλησίας, αποτελεί ένα από τα εργαλεία του θεσμού του πρωτείου, που έρχεται σε αντίθεση με τη συνοδική εκκλησιολογία της Ορθοδόξου Εκκλησίας.

Αρχαία πατερική περίοδος

Ο αρχαίος χριστιανός στοχαστής Ωριγένης μας κληροδότησε την εξής διατύπωση:

«Έστι δὲ μήτηρ ἡμῶν καὶ ἡ Ἐκκλησία, ἣν τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ ἑαυτῷ ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ ἡρμόσατο εἰς γυναῖκα· τίκτει γὰρ αἰεὶ δι' αὐτῆς ἑαυτῷ υἱοὺς καὶ θυγατέρας».[42]

Επίσης, σύμφωνα με το σκεπτικό του ίδιου συγγραφέα, ο Θεός Πατήρ και η Μήτηρ Εκκλησία χαίρονται για όσους διδάχθηκαν τη γνώση και τη σοφία του Θεού.[43] Ο όρος «Πατήρ» στην τριαδική θεολογία οδήγησε στον αντίστοιχο όρο και την έννοια «Μήτηρ Έκκλησία» στην εκκλησιολογία.[44]

Εκτός του Θεού Πατέρα, «Πατήρ» απεκαλείτο επίσης και ο Σωτήρ Χριστός, ο οποίος

μυστηριακά συνδεόταν με τη Μητέρα Εκκλησία.[45]

Στον «Βίο Κύρου και Ἰωάννου» αναφέρεται ότι για τον Ανάργυρο Κύρο ο Θεός είναι Πατήρ και η Εκκλησία είναι Μητέρα:

«Τῆ δὲ πνευματικῇ γεννήσει Πατέρα μὲν τὸν Θεὸν ἔχων, τὸν δι' ὕδατος αὐτὸν καὶ Πνεύματος ἀναγεννήσαντα· μητέρα δὲ τὴν ὀρθόδοξον τοῦ Πατρὸς Ἐκκλησίαν».[46]

Οι εν λόγω αρχαίες ερμηνείες – περιγραφές της Εκκλησίας έχουν ως αφετηρία την απευθείας συσχέτισή της με τον Τριαδικό Θεό και αποκλείουν οποιαδήποτε εικόνα της Μητρός Εκκλησίας, εκτός της πλέον καθολικής. Ουδεμία Τοπική Εκκλησία δεν μπορεί να διεκδικεί την ιδιαίτερη εγγύτητά της προς τον Θεό ή την ιδιαίτερη σύγκρισή της με Εκείνον.

Οι ορισμοί της Μητρός Εκκλησίας χρησιμοποιήθηκαν και εκτός της απευθείας αναλογίας με το Πρώτο ή το Δεύτερο Πρόσωπο της Αγίας Τριάδος. Κατά τη γνώμη του Ευσεβίου της Καισαρείας η *ἐπουράνιος Ἐκκλησία* «ἐστὶ μήτηρ τῶν ἐπὶ γῆς ἀγίων ἀνδρῶν».[47]

Οι τρεις Ιεράρχες

Παραλλήλως με την καθολική ιδέα της Μητρός Εκκλησίας, αρχικά στον Άγιο Γρηγόριο τον Θεολόγο εμφανίζονται μερικές εκδοχές σχετικές με τη Μητέρα Εκκλησία, έναντι της μιας ή της άλλης επαρχιακής Εκκλησίας. Έτσι έγραψε περί της Εκκλησίας της Καισαρείας: «Ἄλλ' ἢ μήτηρ ἡμῶν Ἐκκλησία, τὴν Καισαρέων λέγω»,[48] όπως και ο Μέγας Βασίλειος έγραψε περί εκείνης της Νικοπόλεως: «Μὴ δικαιολογεῖσθε πρὸς τὴν μητέρα ὑμῶν τὴν ἐν Νικοπόλει Ἐκκλησίαν».[49] Ταυτοχρόνως ο Άγιος Γρηγόριος εξυμνούσε τον κοιμηθέντα Μέγα Βασίλειο ως εκείνον ο οποίος «τῆ μητρὶ φέρων ἑαυτὸν τῇ Ἐκκλησίᾳ δίδωσιν»,[50] εννοώντας προφανώς ως Εκκλησία ὅλη την Οικουμενική Εκκλησία.

Ο ίδιος ο Μέγας Βασίλειος υπερασπιζόταν «τὴν πάντων μητέρα», προφανώς την Οικουμενική Εκκλησία, από τους φορείς του πνεύματος της υπερηφάνειας και της έπαρσης[51]. Αυτή δε, σύμφωνα με την ασκητική θεολογία του, είναι μητέρα των παρθένων, που έχουν αφιερωθεί στον Θεό[52]. Επίσης αξίζει προσοχής η έκφραση του Μεγάλου Βασιλείου «κοινὴ μήτηρ»:

«Πάλιν μὲν γὰρ, ὡς ἴστε, τὴν οἰκείαν ὁ διάβολος καθ' ἡμῶν ἐπεδείξατο λύτταν <...> Πάλιν δὲ ἡ κοινὴ μήτηρ [δηλαδή, η Εκκλησία – σ.τ.σ.] ἐνίκησε...».[53]

Αυτός ο προσδιορισμός της Εκκλησίας ως «κοινῆς μητρός» διαδόθηκε ευρέως στους μεταγενέστερους αιώνες, συμπεριλαμβανομένης και της ορολογίας της διδασκαλίας του πρωτείου εξουσίας του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, αλλά στην πατερική φιλολογία υπέδειξε μόνον

την οικουμενική Εκκλησία ως οικογένεια των κατά τόπους Εκκλησιών.

Ο ιερός Χρυσόστομος έγραψε ότι «ἡ Ἐκκλησία, ἡ κοινὴ πάντων ἡμῶν μήτηρ», ἡ οποία καθημερινῶς οικοδομεῖ καὶ διδαχὲς δίδει.[54] «...Ἐν τοῖς κόλποις τῆς Ἐκκλησίας τῆς κοινῆς ἀπάντων ἡμῶν μητρὸς...», οἱ χριστιανοί, οἱ οποίοι επέλεξαν τὴν οδὸ τῆς ἀρετῆς, εὐφραίνονται, ἐνῶ ἐκεῖνοι οἱ οποίοι ἀρνοῦνται τὴν οδὸ αὐτὴ στενοχωροῦνται καὶ θλίβονται.[55] **Στὴν πνευματικὴ κληρονομία τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου ἡ ἰδέα τῆς Ἐκκλησίας ὡς «κοινῆς μητρὸς» καθίσταται ἓνα ἰδιόμορφο ἐπαναλαμβανόμενο μοτίβο,[56] τὸ οποίο πολὺ εὐστόχως συσχετίζεται με τὸν καθολικὸ καὶ οικουμενικὸ χαρακτήρα τῆς Ἐκκλησίας.**

«Ἡ Ἐκκλησία μήτηρ ἐστὶ τῶν οἰκείων τέκνων, καὶ τούτους δεχομένη, καὶ τοῖς ξένοις τοὺς κόλπους ἐφαπλοῦσα».[57]

Ἡ Ἐκκλησία εἶναι μητέρα μας, ὅπως ἡ Ἄνω Ἱερουσαλήμ σύμφωνα με τὴν Ἁγία Γραφή:

«...Ἡ δὲ ἄνω Ἱερουσαλήμ ἐλευθέρα ἐστίν, ἣτις ἐστὶ μήτηρ ἡμῶν» (Γαλ. 4, 26).[58]

Ἐπίσης οἱ ιεροὶ Χρυσόστομος ἐρμηνεύει ἐφαρμόζοντας ἐναντὶ τῆς Ἐκκλησίας τὴν προφητεία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης γιὰ τὴ στείρα γυναίκα (βλ. Ψαλ. 112, 9):

«...Στείρα ἦν, ἀλλ' ἐγένετο μήτηρ τέκνων πολλῶν».[59]

Υπάρχουν σὲ αὐτὸν καὶ ἀντιπαραβολὲς τῆς Ρουθ με τὴν Ἐκκλησία: ἡ Ρουθ «μήτηρ ἐγένετο βασιλέων» ὅπως ἡ Ἐκκλησία[60].

Ἀπὸ τοὺς ἰδιαιτέρως τιμώμενους ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία τρεῖς ἱεράρχες οἱ ιεροὶ Χρυσόστομος ἀποδεικνύεται ὁ πλέον συστημικὸς διδάσκαλος τῆς ἐκκλησιολογίας. Χρησιμοποιώντας τὴν μέθοδο θεωρίας-ἐξηγήσεως, ἀποκαλύπτει τὴν ἰδέα τῆς Μητρὸς Ἐκκλησίας, «κοινῆς ἀπάντων ἡμῶν μητρὸς», ἡ οποία θεμελιώνεται ἐπὶ τῶν προεικονίσεων τῆς Παλαιᾶς καὶ ἐνίων στίχων τῆς Καινῆς Διαθήκης. Σὲ μὴ τέτοια τυπολογία δὲν ὑπάρχει χώρος γιὰ οποιαδήποτε ἐπιμέρους Τοπικὴ Ἐκκλησία, διότι οὐδεμία Τοπικὴ Ἐκκλησία δὲν θὰ τολμούσε νὰ ἀποδώσει ἀποκλειστικὰ στὸν εαυτὸ τῆς καὶ τὰ δικαιώματά τῆς τὶς προφητείες τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι οἱ ιεροὶ Χρυσόστομος, σὲ ἀντιδιαστολή πρὸς τὸν Ἅγιο Γρηγόριο τὸ Θεολόγο καὶ τὸν Μεγάλον Βασίλειον, δὲν γράφει τίποτε γιὰ τὴ Μητέρα Ἐκκλησία με τὴν ἐπιμέρους, τοπικὴ ἔννοια, ἀλλὰ πάντοτε ἐννοεῖ τὴν Οἰκουμενικὴ, δηλαδὴ τὴν Καθολικὴ καὶ Ἀποστολικὴ Ἐκκλησία.

Ὁ Ἅγιος Κύριλλος Ἀλεξανδρείας γράφει γιὰ τὴν Ἐκκλησία ὡς κιβωτὸ τῆς σωτηρίας: «καθάπερ μητρί τινι τῇ Ἐκκλησίᾳ προσπεφυκότες...»[61]. Ἡ Ἐκκλησία εἶναι μητέρα τῆς συνελεύσεως τόσο ἐκ

των εθνικών, όσο και εκ των Ιουδαίων[62], ή εκ των Ιουδαίων Εκκλησία κατέστη μητέρα της εξ εθνών Εκκλησίας[63]. Η Εκκλησία είναι «τῶν πιστευόντων μητέρα»[64], που αποκαλείται επίσης «ἱερὰ μήτηρ»[65]. Ιδιαίτερο μοτίβο της πνευματικής κληρονομιάς του Αγίου Κυρίλλου είναι η περί της ουρανίου πνευματικής Εκκλησίας διδασκαλία, όπου η Εκκλησία, ως Σιών, αποκαλείται «μήτηρ»[66]. Η «ἐν οὐρανοῖς Ἐκκλησία» είναι «τῶν ἁγίων μητέρα»[67]. «Τῶν ἁγίων καὶ ἀγαθῶν μήτηρ καὶ τροφὸς ἡ ἐξ ἐθνῶν γέγονεν Ἐκκλησία»[68]. Η ἔμφαση στο ότι η Εκκλησία ως μητέρα τίκτει ακριβώς τους αγίους είναι θεμελιώδης. Από την άποψη της σπλαχνικής προσεγγίσεως η Εκκλησία είναι μητέρα πάντων: και των αγίων, και ὄσων επιδιώκουν την αγιότητα, ακόμη και των αμαρτωλῶν, οι οποίοι ελπίζουν στη μετάνοια. Ὡστόσο αυθεντικός, ὑψιστος σκοπός στη ζωή κάθε χριστιανού είναι να αγιάσει, να πετύχει την αγιότητα. Και η Εκκλησία, ως αγία και ἀμωμη, συμβάλει στην πνευματική γέννηση, ακριβέστερα, στην αναγέννηση του απλού ανθρώπου σε ἅγιο, ο οποίος απέκτησε τις ευλογημένες δωρεές του Αγίου Πνεύματος.

Η αγιοτόκος Εκκλησία είναι εξ ορισμού αγία. Ο Άγιος Κύριλλος Αλεξανδρείας γράφει για την Εκκλησία ως την αγία μητέρα:

«(Οἱ Ἅγιοι) ἐν εἰρήνῃ πολλῇ τὰ τῆς Ἐκκλησίας εἰσὶ τέκνα, τῆς μητρὸς ἡμῶν οἰκοδομουμένης ἐν δικαιοσύνῃ».[69]

«...σέσωσται γὰρ τὸ κατάλειμμα· διὰ τοῦτο μικρόν τι κεκληρονομήκασι μέρος ἐν τῷ ὄρει τῷ ἁγίῳ, τουτέστι, τῇ Ἐκκλησίᾳ. Εἰ δὲ δὴ τις λέγοι τὴν ἄνω πόλιν, τὴν ἐν οὐρανοῖς Ἐκκλησίαν, τὴν τῶν ἁγίων μητέρα καὶ τροφὸν, ὄρος ἅγιον ὀνομάζεσθαι παρ' αὐτῶν, καὶ ἐν αὐτῷ βούλεσθαι κλήρου μέρος λαχεῖν...».[70]

Ο Άγιος Κύριλλος Αλεξανδρείας, λοιπόν, σε όλες τις αναφορές του στην Μητέρα Εκκλησία εννοεί την Οικουμενική Εκκλησία, την Αγία, Καθολική και ἀμωμη. Μόνον μια φορά αναφέρθηκε στην εξ Ιουδαίων Εκκλησία ως μητέρα για την εξ εθνῶν Εκκλησία, πράγμα που δεν προβλέπει οιαδήποτε υπεροχή της πρώτης επί της δευτέρας.

Ερμηνεύοντας τον στίχο του Ἄσματος Ασμάτων: *...Ἀπαγγείλητε, ὅτι τετρωμένη ἀγάπης εἰμὶ ἐγώ* (Ἄσμ. Ἄσμ. 5, 8) ο Φίλων Καρπασίας γράφει για την Εκκλησία ως μάρτυρα, που σταυρώθηκε υπέρ των τέκνων αυτής, των μαρτύρων:

«Παύρησιάζεται ἐν τοῖς τέκνοις ἡ καλὴ μήτηρ ἡ ἀγία αὐτὴ Ἐκκλησία, ἐν τοῖς ἁγίοις μάρτυσιν, δι' ὧν ἐσταυρώθη, καὶ φησι τοῖς ἀποστόλοις καὶ τοῖς προφήταις, Ἀπαγγείλητε, ὅτι τετρωμένη ἀγάπης εἰμὶ ἐγώ (Ἄσμ. Ἄσμ. 5, 8)»[71].

Στους μεταγενέστερους αγίους πατέρες και βυζαντινούς συγγραφείς αυτή η εικόνα της Οικουμενικής Εκκλησίας ως μητέρας παραμένει μόνιμο επαναλαμβανόμενο μοτίβο, το οποίο

βεβαίως δεν απέκλειε την προσωνυμία της μιας ή της άλλης συγκεκριμένης Τοπικής Εκκλησίας[72] ως μητέρας. Ο μοναχός Ευφήμιος Ζιγαβηνός ερμήνευσε το: «Ἐπλανήθησαν ἀπὸ γαστρός» (Ψαλ. 57, 4) με την έννοια ότι «γαστήρ» είναι η Μητέρα Εκκλησία:

«...Ἐπλανήθησαν ἀπὸ γαστρός... Ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας· μήτηρ γὰρ αὕτη καὶ γαστήρ τῶν υἱοθετουμένων τῷ Θεῷ, ἀναγεννώσα τούτους διὰ τοῦ ἁγίου βαπτίσματος».[73]

Η «τῶν πιστῶν ἐκκλησία» είναι η «καινὴ μήτηρ», η οποία ἔχει σχέση με τη συναγωγή κατά τον τρόπο, που η Καινὴ Διαθήκη σχετίζεται με την Παλαιά. Ἐτσι ο Ὅσιος Ευφήμιος Ζιγαβηνός ἔγραψε:

«Ἄγαρ εἰς τὴν παλαιὰν Διαθήκην λαμβανομένη (πρὸ πολλοῦ γὰρ αὕτη ἐγέννησεν υἱὸν τὸν Ἰσμαήλ), ἡ δὲ Σάρρα εἰς τὴν Καινὴν (ὑστερογενέστερος γὰρ ὁ ταύτης υἱὸς Ἰσαάκ). Καὶ ἡ μὲν, παλαιὰ μήτηρ, ὡσπερ καὶ ἡ τῶν Ἑβραίων συναγωγή· ἡ δὲ, καινὴ μήτηρ, ὡσπερ καὶ ἡ τῶν πιστῶν Ἐκκλησία. Διόπερ ὁ μὲν ἐξ ἐκείνης λαὸς παλαιός· ὁ δὲ ἐκ ταύτης καινός».[74]

Ὁ Ἅγιος Θεοφύλακτος Βουλγαρίας γράφει για τη Μητέρα Εκκλησία στο ασκητικό πλαίσιο. Ὅπως το παιδί προτιμᾷ την πτωχότερη μητέρα του ἀπὸ μια βασίλισσα, ἔτσι και ο ασκητὴς ἀπὸ κάθε ἡδονὴ προτιμᾷ τη Μητέρα Εκκλησία, η οποία διδάσκει την ἀρετὴ:

«Οὕτω καὶ ὁ κατ' ἀρετὴν ζῶν, τῆς μητρὸς αὐτοῦ, τῆς Ἐκκλησίας λέγω, οὐδὲν προτιμᾷ, οὐδὲ τὴν βασιλεύουσιν τῶν πολλῶν ἡδονήν».[75]

Κατὰ τη θεολογικὴ διδασκαλία του Ἁγίου Ευσταθίου Θεσσαλονίκης η Εκκλησία εἶναι η φωτόμορφος μήτηρ των «φωτοειδῶν τέκνων».[76]

Ὁ Ἅγιος Γρηγόριος ο Παλαμᾶς στην Ἡ' ομιλία του ἔγραψε:

«Διὰ τοῦτο καὶ ἡ πνευματικὴ καὶ κοινὴ μήτηρ καὶ τροφὸς ἡμῶν, ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ, σήμερον <...> ἀνακήρυξιν ποιεῖται τῶν ἐπ' εὐσεβείᾳ καὶ ἀρετῇ λαμπάντων καὶ τῶν πανιέρων κατ' αὐτοὺς συνόδων καὶ τῶν κατ' αὐτὰς θείων δογμάτων».[77]

Ἐν προκειμένῳ ἔγραψε για την Οικουμενικὴ Εκκλησία, η δραστηριότητα της οποίας μπορούσε να υλοποιηθεῖ και μέσω του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, γεγονός που ωστόσο δεν υποδήλωνε κάποια ἐξαιρετικὴ του θέσης μεταξύ των ἄλλων κατὰ τόπους Εκκλησιῶν.

Ἐπίσης και ο συναγωνιστὴς του Ἁγίου Γρηγορίου, ο Ἅγιος Φιλόθεος ο Κόκκινος ἔγραψε για την Αποστολικὴ Εκκλησία ως την «κοινὴ μητέρα καὶ τροφὸν»:

«Ταύτην ἐγὼ τὴν ὁμολογίαν ἐκ ψυχῆς ὅλης ὁμολογῶ, ταύτην ἐκ παιδὸς παρὰ τῆς κοινῆς τῶν πιστῶν μητρὸς καὶ τροφοῦ, τῆς ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας...».[78]

Ο Ἅγιος Γεννάδιος Σχολάριος ἀπεκάλεσε τὴν «Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία» «μήτηρ ἡμῶν», προφανῶς ἀντιπαραθέτοντάς τὴν στὴ «Ῥωμαϊκὴ Ἐκκλησία».[79]

Ο Ἅγιος Μελέτιος Πηγᾶς προέτρεπε:

«Διαλλάγητε γοῦν ἀλλήλοις, καὶ εἰρηνεύετε, ἐνὸς Πατρὸς Θεοῦ ὄντες παῖδες· ὠδίνες μητρὸς μιᾶς τῆς τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησίας· ἐνὸς ἀδελφοὶ Χριστοῦ, ἐν ἐνὶ Πνεύματι ἀρμοσθέντες· καὶ μὴ ἀρῶν καὶ ἀφορισμῶν· ἀλλ' εὐχῆς καὶ εὐλογίας γίνεσθε μέτοχοι».[80]

Ο Ἅγιος πρωθιεράρχης τῆς Ἀλεξανδρείας ἐγράψε γιὰ τὴ μίᾳ Μητέρα Ἐκκλησία, τῆς ὁποίας ἡ ἐνότητα πηγάζει ἐκ τῆς θείας ἐνότητος. Ἡ Μήτηρ Ἐκκλησία εἶναι καθολικὴ, καὶ ὄχι κατέχουσα ἐπίγεια κυριαρχία. Γιὰ αὐτόν, ὅσο καὶ γιὰ τὸν Ἅγιο Γεννάδιο, ἡ Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία εἶναι «ἡ μήτηρ ἡμῶν»[81] ἢ ἡ «μήτηρ τῶν Ἐκκλησιῶν».[82]·[83] Ο τελευταῖος ὀρισμὸς μάλλον προβάλλεται σὲ ἀντίθεση με τὸν ἰσχυρισμὸ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ῥώμης ὅτι αὐτὴ εἶναι ἡ μητέρα τῶν Ἐκκλησιῶν. Στὴν πραγματικότητα ἡ Ἐκκλησία τῆς Ῥώμης ἀποστάτησε ἀπὸ τὴ Μητέρα Ἐκκλησία[84], ὑπὸ τὴν ὁποία φυσικὰ νοεῖται τὸ σύνολο τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Ἀνατολῆς. Ἀκολουθώντας τὴ θεολογικὴ παράδοση τοῦ Ἁγίου Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, ὁ Ἅγιος Μελέτιος δηλώνει ὅτι ἡ Ἐκκλησία εἶναι «ἡ μήτηρ τῶν ἐν οὐρανοῖς ἀπογεγραμμένων» [85].

Κατὰ τὸν Ἅγιο Μελέτιο, «ἡ δὲ καθολικὴ Ἐκκλησία, ἡ πάντων μήτηρ» θεραπεύει καὶ φροντίζει πνευματικὰ τοὺς πάντες [86].

Ο ἴδιος ὅμως ἀποκαλοῦσε καὶ τὴ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ, δηλαδὴ τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως, μητέρα, ἀλλὰ ὅσων μόνον υπάγονται στὴ δικαιοδοσία αὐτῆς[87].

Ο Πατριάρχης Ἱεροσολύμων Δοσίθεος, ἐπιχειρηματολογώντας κατὰ τοῦ δυτικοῦ πρωτείου, ἐν μέρει δε καὶ κατὰ τοῦ ἀνατολικοῦ, ἐγράψε γιὰ τὴν Ἐκκλησίᾳ Ἱεροσολύμων ὡς τὴ «μητέρα τῶν Ἐκκλησιῶν»[88]. Ολόκληρῃ ἡ Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία «ἅγια μήτηρ ἐστὶ τῶν Χριστιανῶν»[89]. Ἡ ταύτιση τῆς Οἰκουμενικῆς Ἐκκλησίας με τὴν Ἐκκλησίᾳ τῆς Ῥώμης ὡς μητέρα εἶναι σφάλμα[90], τοῦ ὁποίου γιὰ πρώτη φορὰ διέπραξε ὁ αυτοκράτορας Φωκάς (σύμφωνα με τὰ λεγόμενα τοῦ Πάπα Ἀδριανού)[91], καθόσον τὴν χαρακτήρισε μητέρα ὅλων τῶν Ἐκκλησιῶν. Ὅλοι οἱ πέντε Πατριάρχες εἶναι οἰκουμενικοί, οἱ ὁποῖοι συγκροτοῦν τὴ μίᾳ Μητέρα Ἐκκλησίᾳ[92].

Ο Ὅσιος Νικόδημος ὁ Ἀγιορείτης, ὁ ὁποῖος ἦταν βαθιὰ ἐμποτισμένος ἀπὸ τὴν ἀγιοπατερικὴ θεολογία ἐγράψε γιὰ «τὴν μίαν Ἐκκλησίαν <...> καὶ μόνην μητέρα τῶν

Χριστιανῶν...»[93]. Αποκαλεί επίσης την Εκκλησία «καθολικὴν μήτηρ»[94].

Η Μεγάλη Εκκλησία

Σε έγγραφο του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως του πρώτου τρίτου του 14^{ου} αι. εμφανίζεται μια εκ των πρώτων αναφορῶν της Μεγάλης Εκκλησίας ως μητρός[95].

Ο Ιωσήφ Βρυέννιος (15^{ος} αι.) στη «Διαθήκη» του ἄφησε «τὰ βιβλία μου πάντα τῇ ἀγιωτάτῃ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ καὶ μητρὶ τῶν Ἐκκλησιῶν, τῇ Ἁγίᾳ Σοφίᾳ, τῇ ἐν Κωνσταντινουπόλει <...> τοῦ μνημονεύειν με εἰς τὸν αἰῶνα»[96].

Μετά την Ἄλωση και την απονομή στο Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως ειδικῶν προνομίων απαντῶνται περιπτώσεις προσωνυμίας αὐτοῦ ως «κοινῆς μητρός», ὅπως λ.χ. στο «Ἱστορικὸν βιβλίον» του Δωροθέου Μονεμβασίας. Οἱ κάτοικοι των Πατρῶν προέτρεψαν τον Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως να λάβει μέτρα κατά του μητροπολίτη Ναυπλίου Δωροθέου:

«...καλοῦμεν τὴν Παναγιότητά σου καὶ τὴν θεῖαν καὶ ἱεράν σου σύνοδον, ἵνα, διὰ τοὺς οἰκτιρμούς τοῦ Θεοῦ, μὴ ἀφήσης αὐτὸν πλέον εἰς ἡμᾶς νὰ ἀρχιερατεύειν, ὅτι βούλεται παντάπασιν νὰ χωρίσῃ καὶ νὰ ξενώσῃ ἡμᾶς ἀπὸ τὴν Καθολικὴν Μεγάλῃν Ἐκκλησίαν, τὴν κοινὴν μητέρα» [97]

«Καθὼς ἡ Ἐκκλησία ἡ μήτηρ ἡμῶν δέεται ἡ μία καὶ ἅγια».[98]

Ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Καλλίνικος Γ΄ ἀποκαλεῖ τὴν Εκκλησία μία και ἅγια, ὅπως και στο «Σύμβολο της Πίστεως». Μάλλον, ἔτσι ἀρχίζει να ἀποκαλεῖ το Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως, ταυτίζοντάς το με τὴν Οἰκουμενικὴ Εκκλησία.

Κηρύσσοντας τὴν ἀφοσίωσή του στα ἰδεώδη των Κολλυβάδων ὁ Ἅγιος Νικόδημος ὁ Ἀγιορείτης ἔγραψε ὅτι πείθεται «εἰς τὴν κοινὴν Μητέρα ἡμῶν μεγάλην τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαν»[99]. Εἰδώ, προφανῶς, υπονοεῖται τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως, στην ἀμεση δικαιοδοσία του οὐοίου υπαγόταν ὁ Ἅγιος Νικόδημος ως ἀγιορείτης μοναχός. Ὅμως, ὅπως προαναφέρθηκε, ὁ Ἅγιος Νικόδημος πολὺ συχνότερα ἔγραφε για τὴν Οἰκουμενικὴ Μητέρα Εκκλησία, ἐννοώντας τὴ μία Εκκλησία, που ἐκπροσωπεῖται ἀπὸ ὅλες τις κατὰ τόπους Εκκλησίες.

Σε ἐπιστολή του προς ἕναν μητροπολίτη ὁ Ἅγιος Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Γρηγόριος Ε΄ ἀποκαλεῖ «κοινὴ μητέρα» τὴν «ἅγια τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία», δηλαδή τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως. Εγκαλεῖ τον ἴδιο τον μητροπολίτη σε ἐκκλησιαστικὴ πειθαρχία και ὑποταγή στην «ἀήττητον βασιλείαν», δηλαδή μάλλον σε ὑποταγή στην Οθωμανικὴ Αυτοκρατορία[100].

Ο Νεόφυτος Δούκας (19^{ος} αι.), εξαιτίας της ιδρύσεως της ανεξάρτητης Εκκλησίας της Ελλάδος χωρίς συνεννόηση με το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως, έγραψε ότι οι Έλληνες τόλμησαν «ἀποσπᾶσαι τὴν Ἐκκλησίαν ἀπὸ τῆς μητρὸς καὶ τροφοῦ...»[101]. Προφανῶς εν προκειμένῳ αντιλαμβάνονταν ὡς μητέρα τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως. Ἐτσι καὶ ὁ Ἰωάννης Μακρυγιάννης ἀποκαλεῖ «τὴν μεγάλην τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαν» [102], δηλαδή τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως, «μητέρα μας» ἐναντι τῆς Εκκλησίας τῆς Ελλάδος.

Ὁ Πατριάρχης Αλεξανδρείας Καλλίνικος στὴν ἀπὸ τοῦ θρόνου παραίτησή του[103] (24 Μαΐου 1861) ἀπεκάλεσε τὴν «ἅγια τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία», δηλαδή τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως, «τῶν εὐσεβῶν ἀπάντων Μητέρα»[104].

Στὴν Ἐκθεση τῆς Επιτροπῆς γιὰ τὸ βουλγαρικό ζήτημα (21 Φεβρουαρίου 1864) ἡ Μεγάλη Εκκλησία χαρακτηρίσθηκε «μήτηρ φιλόστοργος»[105].

Στὴν ἀπὸ 15^{ης} Ἰουνίου 1867 ἐπιστολή τοῦ πρώην Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Ανθίμου ἡ Εκκλησία Κωνσταντινουπόλεως ἀποκαλεῖται «κοινὴ μήτηρ»[106].

Ὁ Πατριάρχης Αλεξανδρείας Σωφρόνιος Δ΄ στὴ Σύνοδο τοῦ 1872 μίλησε γιὰ τὴ φαινομενικὴ ἀγαθοσύνη τῆς «Μητρὸς Ἐκκλησίας» ἐναντι τοῦ βουλγαρικοῦ λαοῦ[107].

Ἀπὸ τὴν προαναφερθεῖσα ἐπισκόπηση κρίνεται ὅτι τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν ἀναφορῶν γιὰ τὴν Εκκλησία Κωνσταντινουπόλεως ὡς Μητέρα Εκκλησία συνδέεται με τὰ πραγματικά τῆς ἐκκλησιαστικά-διοικητικά καὶ δικαιοδοσιακά δικαιώματα καὶ ὑποχρεώσεις. Ὁ 19^{ος} αι. σημαδεύθηκε ἀπὸ τὶς δύο Ἀγίες καὶ Μεγάλες Συνόδους σχετικὰ με τὶς Ὁρθόδοξες Εκκλησίες Ελλάδος καὶ Βουλγαρίας. Τὶς παραμονές ἐκείνων τῶν Συνόδων, ἢ τουναντίον, κατὰ τὴ μετέπειτα ἐξέλιξή τους ἦταν ποῦ επικαιροποιήθηκε ἡ εἰκόνα τῆς Μητρὸς Εκκλησίας, ἡ ὁποία ὡστόσο οὔτε στὴ μία, ἀλλὰ οὔτε καὶ στὴν ἄλλη δὲν ἀπέκτησε ἐξουσιαστικὴς ἀρμοδιότητες ἐπὶ ἐκείνων τῶν Εκκλησιῶν. Ἡ Ὁρθόδοξη Εκκλησία τῆς Ελλάδος σύντομα μετὰ τὴν ἰδρύσῃ τῆς ἀπέκτησε ἐντελῶς ἀνεξάρτητο Καταστατικό, ἐνῶ ἡ Ὁρθόδοξη Εκκλησία τῆς Βουλγαρίας εἶχε μὴν ἰδιαίτερη πορεία, διανύοντας τὴν ὁδὸ ἀπὸ τὴν ἀπόλυτη ἀπόρριψη μέχρι τὴ μετέπειτα ἀναγνώρισή τῆς ὑπὸ ἐντελῶς διαφορετικὴς πολιτικὴς καὶ ἐκκλησιαστικὴς περιστάσεις.

Ἡ «τοπικὴ Ἐκκλησία» καὶ ἡ «ἐθνικὴ Ἐκκλησία»

Στὴν ἀπὸ 12^{ης} Σεπτεμβρίου 1872 Ἐκθεση γιὰ τὴ Σύνοδο τῆς Κωνσταντινουπόλεως παρουσιάσθηκε ἡ τεκμηριωμένη αἰτιολόγησις τῆς καταδίκης τῶν πρωτοστατῶν καὶ μελῶν τῆς Βουλγαρικῆς Εξαρχίας με κατηγορητήριο γιὰ τὴν αἴρεσις τοῦ φυλετισμοῦ / ἐθνοφυλετισμοῦ. Ἡ κεντρικὴ ἰδέα τῆς ἐν λόγῳ Ἐκθέσεως συνίσταται ὅτι ὅλες οἱ Εκκλησίες εἶναι «τοπικὴς», δηλαδή εἶναι

οριοθετημένες από συγκεκριμένα εδαφικά όρια. Εξ ορισμού προβλεπόταν ότι το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως ως «ἡ ἐκκλησία ἐθνάρχουσα»**[108]** αποτελεί ιδιόμορφη εξαίρεση και δύναται να έχει αισθητά πολύ ευρύτερα όρια. Η δεδομένη εκκλησιολογία αργότερα αναπτύχθηκε σημαντικά από διάφορους Φαναριώτες θεολόγους, συμπεριλαμβανομένου του σύγχρονου κανονολόγου της Κωνσταντινουπόλεως μητροπολίτη Περιστερίου Γρηγορίου Παπαθωμά.**[109]**

Είναι προφανές ότι σε μια τέτοια εθνάρχουσα Εκκλησία αρμόζει ιδιαιτέρως η επωνυμία «μήτηρ», «κεφαλή» και άλλες παρεμφερείς ονομασίες.

Στις 12 Σεπτεμβρίου 1872 μερικές ημέρες πριν την καταδίκη των Βουλγάρων και στο πρόσωπό τους και άλλων σλαβικών λαών, ήχησε η θεμελιώδης αντιπαράταξη: «τοπική ἐκκλησία» versus «ἐθνική ἐκκλησία». Η τοπική Εκκλησία μπορεί να είναι και πολυεθνική εσωτερικά, αλλά δεν πρέπει να εξέρχεται των εδαφικών της ορίων. Με άλλα λόγια, το εθνικό στοιχείο καταδικάσθηκε τόσο εντός της Εκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως (εντός των ορίων της οικείας αυτής δικαιοδοσίας), όσο και υπερορίως (εκτός της οικείας αυτής δικαιοδοσίας). Στην πρώτη περίπτωση καταβλήθηκε κατ' αυτόν τον τρόπο προσπάθεια να αποτραπεί η αποκατάσταση της ανεξάρτητης Βουλγαρικής Εκκλησίας, ενώ στη δεύτερη αποκλείσθηκε οποιαδήποτε δυνατότητα εκκλησιαστικής αυτοτέλειας για τη βουλγαρική, είτε ευρύτερα τη σλαβική Διασπορά.

Ωστόσο, για την απόδειξη αυτής της θεωρίας θα έπρεπε να ερμηνευθεί ορθώς η έκφραση του Αποστόλου Παύλου «πᾶσαι αἱ ἐκκλησίαι τῶν ἐθνῶν» (Ρωμ. 16, 4). Σύμφωνα με τους συντάκτες της Εκθέσεως, η έκφραση «αἱ ἐξ ἐθνῶν ἐκκλησίαι» δεν υποδηλώνει την εθνική εκκλησία, αλλά χρησιμοποιείται για την αντιδιαστολή προς την ἐξ Ιουδαίων Εκκλησία:**[110]** «...πρόδηλον ὅτι συγκροτούμεναι ἐξ ἐθνικῶν (αὗται αἱ ἐκκλησίαι), οὐχὶ τῆς αὐτῆς πάντως φυλῆς καὶ γλώσσης».**[111]**

Με την απόρριψη της εθνικής αφετηρίας στην Εκκλησία τονίσθηκε ιδιαιτέρως ο πολυεθνικός ή υπερεθνικός χαρακτήρας της Εκκλησίας με έμπρακτο την ίδια στιγμή τον εθνικό ελληνικό χαρακτήρα του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως. Η εν λόγω παραμορφωμένη κατάσταση οδήγησε στις εξής επιπτώσεις:

- Το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως εξ ορισμού ταύτισε το ελληνικό εθνικό στοιχείο με το οικουμενικό·
- το εθνικό στοιχείο στις άλλες Εκκλησίες είτε απορρίφθηκε, είτε αντιτάχθηκε στο οικουμενικό στοιχείο ως κάτι εσφαλμένο ή μόνον εξ ανάγκης αποδεκτό·
- η καταδίκη της εθνικής Βουλγαρικής Εκκλησίας ως φυλετικής ή εθνοφυλετικής κατέστη προηγούμενο για την ενίσχυση της επικράτησης της Κωνσταντινουπόλεως στη σύγχρονη εποχή·

· η εκκλησιολογία του πρωτείου άρχισε ολοένα και εντονότερα να αποτυπώνεται ειδικότερα στην εικόνα της μητέρας, η οποία πάντοτε παραμένει μητέρα για εκείνες τις κατά τόπους Εκκλησίες, στις οποίες χορήγησε το αυτοκέφαλο. Αυτό το καθεστώς είναι σαν να τονίζει το αλάθητό της: η μητέρα εξ ορισμού θεωρείται τελειότερη από τους υιούς και τις θυγατέρες της. Με αυτού του είδους την προσέγγιση καθίσταται ευκολότερη η αξιολόγηση της Εκκλησίας της Κωνσταντινουπόλεως ως αποστολικής, παλαιότερης και αλάθητης. Το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως άρχισε να θεωρεί τον εαυτό του την κορυφαία Εκκλησία μεταξύ όλων των κατά τόπους Εκκλησιών, η οποία έχει ευθύνη των πάντων μαζί με εξουσία. Τούτο αφορά όχι μόνον τις παλαιάφατες αποστολικές Εκκλησίες, οι οποίες τότε ευρίσκονταν εντός των ορίων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αλλά και όλες τις άλλες κατά τόπους Εκκλησίες·

· η εκκλησιολογία της Κωνσταντινουπόλεως του τέλους του 19^{ου} αι. αποτέλεσε το θεμέλιο της σύγχρονης «νέας εκκλησιολογίας» του πρωτείου.

Ως σύγχρονη αποτύπωση αυτής της προσέγγισης της Κωνσταντινουπόλεως μπορούμε να παραθέσουμε τις δηλώσεις του Πατριάρχη Βαρθολομαίου από την έκκληση προς τον ουκρανικό λαό (έγινε το 2008, δημοσιεύθηκε το 2018):

«Ως ή Μητηρ Έκκλησία τῶν ὀρθοδόξων λαῶν οὐδέποτε ἔταυτίσθη πρὸς ἓν ὀρθόδοξον ἔθνος, ἀλλ' ὑπεστήριξε πάντοτε προθύμως τὰ ἱστορικά πεπρωμένα πάντων τῶν ὀρθοδόξων ἐθνῶν...».[112]

Εξαρχής βεβαίως η εν λόγω προσέγγιση υλοποιήθηκε όχι πλήρως, αλλά και η ίδια η Βουλγαρική Εξαρχία δεν ενήργησε άσπογα έργω, λόγω και προθέσεσι. Τώρα, όμως, μετά από ενάμιση αιώνα αυτή η προσέγγιση οδήγησε σε σχίσμα...

Ο προνοητικός ρόλος του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως

Λόγω του ότι ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως στην Οθωμανική Αυτοκρατορία αναδείχθηκε εθνάρχης, στις Πράξεις του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως εμφανίζονται τοποθετήσεις σχετικά με τον ιδιαίτερο προνοητικό ρόλο της Κωνσταντινουπόλεως και την φροντίδα της για τα άλλα Πατριαρχεία. Έτσι, λ.χ. στις 30 Οκτωβρίου 1850, λόγω της επανόδου στην Ορθοδοξία των Ρωμαιοκαθολικών Μελχιτών στη Συρία και την Αίγυπτο, συνήλθε στην Κωνσταντινούπολη Μείζων Σύνοδος με συμμετοχή των άλλων Πατριαρχών της Ανατολής. Στο μήνυμα του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως προς τους Μελχίτες[113] αναφέρεται ότι «οὐ λείπομεν ἐφεξῆς συγκροτῆσαι ὑμᾶς καὶ καταρτίσαι, κατ' ὄφελὴν ἀξιόχρεων, καὶ μετὰ τῶν προσφόρων Ἐκκλησιαστικῶν ἡμῶν νουθεσιῶν καὶ ἱερῶν παραινέσεων...». Αν και η επιστολή υπεγράφη από τέσσερις Πατριάρχες, πρόδηλος είναι ο πρωτεύων ρόλος του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως. Ακριβώς σε αυτόν,

σύμφωνα με τα τουρκικά προνόμια ανήκει κατ' εξοχήν η «πρόνοια» και η «προστασία».

Το 1813 ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Κύριλλος εξέλεξε νέο Πατριάρχη Αντιοχείας. Στο σχετικό υπόμνημα της εκλογής[114] λόγος γινόταν περί της «κηδεμονίας» του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως «καὶ πρὸς τοὺς λοιποὺς ἀγιωτάτους Πατριαρχικοὺς καὶ Ἀποστολικοὺς Θρόνους».

Οι εν λόγω όροι ωσάν να τονίζουν την ταπείνωση του πρώτου τιμητικά, του ενός πρώτου, ο οποίος ταπεινῶς διακονεῖ τους άλλους Πατριάρχες. Ωστόσο, στην πραγματικότητα η «πρόνοια» και η «κηδεμονία» είναι όροι, που περιγράφουν τη Θεία Πρόνοια, είτε με άλλα λόγια τη φροντίδα του Θεού για τον κόσμο.[115] Εν προκειμένω, η διαπίστωση της διακονίας νοηματοδοτεῖται με την ιδέα της υπεροχής εκείνου, ο οποίος διακονεῖ υπέρ εκείνων, τους οποίους διακονεῖ.

Άλλωστε τότε, τον 19^ο αι., οι εν λόγω διατυπώσεις θα μπορούσαν ακόμη να είναι δικαιολογημένες και αρκούτως επακριβείς. Μέσω αυτών διατυπώθηκε η πραγματική υπεροχή του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως ως εθνάρχου έναντι των λοιπών προκαθημένων, οι οποίοι συναποτελούσαν την Ανατολική Εκκλησία στο έδαφος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η μη αναφορά της Ρωσικής Ορθοδόξου Εκκλησίας είναι αρκετά χαρακτηριστική: ευρισκόμενη σε ανεξάρτητο έδαφος αυτή πράγματι εξαρτιόταν λιγότερο από την Κωνσταντινούπολη από ό,τι τα υπόλοιπα Πατριαρχεία της Ανατολής, και η ίδια επεδείκνυε «πρόνοια» και «προστασία» για εκείνα.

Η προεδρία στις Συνόδους

Την 1^η Μαΐου 1930 στην υπό την προεδρία του Πατριάρχη Φωτίου Β΄ Αγία και Ιερά Σύνοδο του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως κηρύχθηκε η Εκκλησία Κωνσταντινουπόλεως «Προκαθημένη» της μέλλουσας Προσυνόδου.^[116] Την περίοδο της τουρκοκρατίας ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως προήδρευε των τοπικών Συνόδων ως Πατριάρχης-εθνάρχης. Ωστόσο, μετά τη λήξη της περιόδου της τουρκοκρατίας το «δικαίωμά» του ως προέδρου έπρεπε κάθε φορά να επιβεβαιωθεί.

Ο όρος «προκαθήμενος» από το ρήμα «προκάθηναι» έχει αρχαία προέλευση. Σύμφωνα με την αγιοπατερική θεολογία της Εκκλησίας προκαθεται ο Σωτήρ Χριστός.[117] Τον 12^ο αι. στη Νεαρά του αυτοκράτορα Μανουήλ Κομνηνού ο όρος «προκαθημένη» χρησιμοποιήθηκε ειδικά έναντι της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως, δηλαδή του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως,^[118] λαμβάνοντας αφορμή από το πραγματικό του μεγαλείο εκείνη την εποχή. Ωστόσο, ο Πατριάρχης Ιεροσολύμων Δοσίθεος χαρακτήρισε «έγκώμια» παρόμοια διατύπωση (παραλλήλως με τις λέξεις «κεφαλή», «προεδρία»), τα οποία δεν υποδηλώνουν ότι ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως είναι υπεράνω των ιερών κανόνων.[119] Είναι προφανές ότι ακόμη και την

περίοδο της τουρκοκρατίας ο όρος «προεδρία» μπορούσε να εννοηθεί με αλληλοσυγκρουόμενες σημασίες, ως υπόδειξη είτε μόνον της τιμής, είτε της τιμής σε συνδυασμό με την εξουσία.

Τη μεταγενέστερη εποχή πολύ περισσότερο δεν ήταν μονοσήμαντη η κατανόησή του. Το 1948 ο μητροπολίτης Αίνου Γερμανός υπερασπιζόμενος τα δικαιώματα του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως συνέγραψε πόνημα σε απάντηση στα προηγηθέντα άρθρα του Ρώσου κανονολόγου Σ. Τρόιτσκι.[120] Σύμφωνα με τον μητρ. Γερμανό, Πανορθόδοξη Σύνοδος δεν μπορεί να συγκληθεί από κανέναν άλλον, εκτός του Οικουμενικού Πατριάρχη. Πού όμως το βασίζει αυτό ο μητρ. Γερμανός; Ένα από τα κεντρικά επιχειρήματα είναι ότι ο 9^{ος} κανόνας της Δ΄ Οικουμενικής Συνόδου χορηγούσε στον Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως την εξουσία «ἐκτὸς τῶν ὀρίων τοῦ θρόνου αὐτοῦ καὶ ἐντὸς τῶν ὀρίων τῶν ἄλλων Ὁρθοδόξων Αὐτοκεφάλων Ἐκκλησιῶν».[121] Και εφόσον «ἀναλλοίωτοι οἱ κανόνες», τότε και μέχρι σήμερα ισχύουν τα αρχαία κανονικά προνόμια της Κωνσταντινουπόλεως.

Το θέμα της προεδρίας αποδείχθηκε βαθέως αλληλοσυνδεόμενο με τα δικαστικά προνόμια, όμως η πραγματική κατανόηση του 9^{ου} κανόνα της εν Χαλκηδόνι Συνόδου, όσο και των άλλων ιερών κανόνων της ίδιας θεματολογίας,[122] προβάλλουν μια εντελώς διαφορετική εικόνα: ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως δίκαιε εντός των ορίων της οικείας αυτού δικαιοδοσίας και όχι εκτός.

Η Εκκλησία Κωνσταντινουπόλεως σήμερα

Αυτή τη στιγμή η έκφραση «Μήτηρ Εκκλησία» αντιμετωπίζεται από τους υποστηρικτές της θεωρίας του πρωτείου εξουσίας ως αποκλειστικός ορισμός του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως. Κατά τη χειροτονία του Ρουμάνου διακόνου Μαρίου Τσάτσα[123] και τα πρόσφατα εγκαίνια του ναού-μετοχίου στην Αθήνα ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως χαρακτήρισε την τοπική αυτού Εκκλησία «Μήτηρ Εκκλησία».[124] Και τούτο δεν είναι τυχαίο.

Ο μητροπολίτης Σαράντα Εκκλησιών Ανδρέας, που υπάγεται στο Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως, τόνισε στην πανηγυρική του ομιλία ότι η Οικουμενική Εκκλησία είναι εγγυητής και θεματοφύλαξ της ενότητας, όπως και οι «Πρώτοι» της. Η «Μεγάλη Εκκλησία» ταυτίζεται με τη «Μητέρα Εκκλησία», η οποία ιδίως μετά τη Σύνοδο της Χαλκηδόνας επιτελούσε και εξακολουθεί να επιτελεί μια παγκόσμια αποστολή.[125]

Στις 2 Φεβρουαρίου 2020 ο Οικουμενικός Πατριάρχης Βαρθολομαίος υποδεχόμενος στην κατοικία του στο Φανάρι ομάδα καθηγητών και μαθητών του ΕΠΑΛ Γρεβενών[126] τους ανέφερε μεταξύ άλλων:

«Και το σημαντικότερο είναι ότι οι νέοι Αρχιεπίσκοποί μας θα συνδέσουν περισσότερο τους

χριστιανούς μας εκεί, σε αυτές τις μακρινές χώρες, με το Ιερό Κέντρο, που είναι εδώ, το Οικουμενικό μας Πατριαρχείο, και το οποίον, όπως είπα προηγουμένως αποτελεί την καρδιά της Ορθοδοξίας, είναι η πνευματική μήτρα του Γένους μας. Το Πατριαρχείο έχει ιδιαίτερη αξία για εμάς τους Έλληνες Ορθοδόξους, αλλά και για όλους τους Ορθοδόξους, οι οποίοι έχουν την αναφορά τους εδώ. Και οι νεότερες Ορθόδοξες Αυτοκέφαλες Εκκλησίες, από εδώ πήραν την Αυτοκεφαλία τους, την υπόστασή τους, εάν θέλετε. Δυστυχώς υπάρχουν και αγνώμονα τέκνα, υπάρχουν και αχάριστοι, οι οποίοι δεν εκτιμούν αυτά τα οποία πήραν από την Κωνσταντινούπολη, το βάπτισμα, τον πολιτισμό, το Κυριλλικό αλφάβητο, και τι δεν πήραν από εδώ. Η Μητέρα Εκκλησία της Κωνσταντινουπόλεως θυσιαστικά εκένωσεν εαυτήν, άδειασε τον εαυτόν της, για να δώσει στους άλλους. Και όπως λέει ο λαός μας, ακούσαμε και το ευχαριστώ από μερικούς. Εν πάση περιπτώσει η Μητέρα Εκκλησία, επειδή ακριβώς είναι μητέρα, εξακολουθεί να αγαπά τους πάντας. Δεν υπήρξε ποτέ Μητριά όπως την κατηγόρησε ένας Μητροπολίτης από την Εκκλησία της Ελλάδος. Ήταν και είναι και θα παραμείνει πάντοτε πραγματική μητέρα».[127]

Η ιδέα για το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως ως τη Μητέρα Εκκλησία συνοδεύεται από τρεις ισχυρισμούς: Πρώτον, η Μητέρα Εκκλησία υπομένει θλίψεις, κενώνει τον εαυτό της για χάρη των τέκνων της, δεύτερον, έχει δικαίωμα να απαιτεί υπακοή από αυτά πάντοτε, ακόμη και εάν είχαν αποχωρισθεί από αυτήν, τρίτον, η Μητέρα Εκκλησία είναι έτοιμη να διακονεί όχι μόνον τα υπάκουα, αλλά και τα ανυπάκουα τέκνα της. Σημειωτέον ότι για την Κωνσταντινούπολη η απαίτηση της υπακοής είναι μια απόλυτη και αναντίρρητη αρχή, και η διακονία της Μητρός Εκκλησίας στα τέκνα της θέτει στην πρακτική ένα μείζον ερώτημα. Πίσω από αυτούς τους όμορφους ισχυρισμούς μπορεί κανείς εύκολα να παρατηρήσει μια στοχευμένη ρητορική, που αποβλέπει στην εγκατάσταση αρκετά αυστηρών και αμετακλήτων μηχανισμών εξουσίας.

Στις 6 Δεκεμβρίου 2023 κατά τη Θεία Λειτουργία στη βασιλική του Αγίου Νικολάου Μύρων της Λυκίας ο Πατριάρχης Βαρθολομαίος δήλωσε με εξαιρετική κατηγορηματικότητα:

«Από εδώ, από τη Μικρά Ασία, διακηρύσσουμε προς κάθε κατεύθυνση ότι η γνήσια και μόνη Μητέρα Εκκλησία είναι η Μεγάλη Εκκλησία της Κωνσταντινουπόλεως. Αυτή αποκλειστικά φέρει την κληρονομιά της θυσίας του Ιησού επί του Σταυρού για όλη την ανθρωπότητα, γεννώντας πολυάριθμες Εκκλησίες από τη Βουλγαρία μέχρι την Ουκρανία. Αυτή η διακήρυξη δεν είναι μια σύγχρονη εφεύρεση στην εκκλησιολογία, αλλά μια βιωματική αλήθεια και παρακαταθήκη που κληρονόμησε από τους Πατέρες των Οικουμενικών και Τοπικών Συνόδων».[128]

Δυστυχώς, αυτού του είδους ο σφετερισμός της μητρότητας ως αποκλειστικού πρωτείου δεν συνάδει με την αγιοπατερική και συνοδική παράδοση της Εκκλησίας. Η σημερινή έμφαση της Εκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως στο ότι αυτή είναι η μητέρα, τυπολογικά ακολουθεί την παρόμοια βεβαία θέση της Εκκλησίας της Ρώμης,[129] ακριβώς εκείνη τη θέση, η οποία απορρίφθηκε

κατηγορηματικά από την Ορθόδοξη Ανατολή, μεταξύ των υπολοίπων και από την ίδια την Εκκλησία της Κωνσταντινουπόλεως. Έχοντας ως αφετηρία την εκκλησιαστική παράδοση μπορούμε να ομιλούμε μόνον για την Οικουμενική Εκκλησία ως κοινή μητέρα, ενώ την ίδια στιγμή οποιαδήποτε Τοπική Εκκλησία, της Κωνσταντινουπόλεως μηδέ εξαιρουμένης, δεν μπορεί να διεκδικεί κατ' αποκλειστικότητα αυτόν τον ρόλο. Άλλωστε, για τα μέλη της μιας ή της άλλης Τοπικής Εκκλησίας αυτή είναι Μητέρα, όπως και ο προκαθήμενός της είναι επικεφαλής της δικαιοδοσίας της, αλλά όχι και της καθόλου Οικουμενικής Εκκλησίας.

Η Μητηρ Εκκλησία το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως διεκδικεί επομένως τα εξής:

- το αποκλειστικό δικαίωμα του ανώτατου εκκλησιαστικού δικαστή·
- το αποκλειστικό δικαίωμα της προεδρίας στις πανορθόδοξες Διασκέψεις και Συνόδους·
- το αποκλειστικό δικαίωμα απονομής αυτοκεφάλου·
- την υποχρέωση να φροντίζει όλα τα τέκνα αυτής τόσο εντός, όσο και εκτός δικαιοδοσίας της και να επιδεικνύει έναντί τους «έξαιρετικήν εύθύνην».[130]

Στην πραγματικότητα παρόμοια περιορισμένα δικαιώματα κατέχει ο κάθε προκαθήμενος Εκκλησίας εντός της δικαιοδοσίας της και εκτός αυτής μέσω της συνοδικής συνεννοήσεως με τους άλλους προκαθημένους.

Όπως προκύπτει από τις Πράξεις του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως τα «μητρικά» του δικαιώματα την περίοδο της τουρκοκρατίας αφορούσαν περισσότερο τα ανεξάρτητα Πατριαρχεία της Ανατολής, ενώ η Ρωσική Εκκλησία εξαιτίας της πολιτικής ανεξαρτησίας της Ρωσίας απολάμβανε μεγαλύτερη εκκλησιαστική αυτοτέλεια ακόμη και από εκείνη της Κωνσταντινουπόλεως.

Τα αυτοκέφαλα του 20^{ού} αι., που χορήγησε το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως μετά την επανάσταση του 1917 στη Ρωσία, εν πολλοίς ήταν αποτέλεσμα της πολιτικής αποδυναμώσεως της Ρωσίας. Ωστόσο, το ίδιο το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως μετά τη διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας έχασε το οικείο αυτού περιστασιακό πρωτείο της εποχής της τουρκοκρατίας. Επομένως, το πρωτείο της Κωνσταντινουπόλεως ήταν εν πολλοίς συμβατικού χαρακτήρα, επειδή δεν βασιζόταν επί σαφών ιεροκανονικών θεμελίων, ενώ από τις αρχές του 1920 αποδείχθηκε απολύτως υπερβολικό και δεν ανταποκρινόταν στην πραγματικότητα.

Κατά το παρόν η ανακήρυξη της Εκκλησίας της Κωνσταντινουπόλεως ως καθολικής Μητρός

Εκκλησίας και του προσώπου του Πατριάρχη της ως μιας πανεκκλησιαστικής κεφαλής αποτελεί την ισχυρότερη πρόκληση για το συνοδικό πολίτευμα της Εκκλησίας. Οι καταστροφικές επιπτώσεις αυτής της νέας φάσεως της μονομερούς δράσεως του Κωνσταντινουπόλεως φαίνονται στο σχίσμα της οικουμενικής Ορθοδοξίας, το οποίο ούτως ή άλλως επιδεινώνεται, αλλά δύναται να θεραπευθεί εξ ορισμού με την επιδίωξη της αλήθειας και όχι με διατυπώσεις περί πρωτείου και/ή άλλων σεναρίων.

Συμπέρασμα

Ανέκαθεν οι Άγιοι πατέρες και οι εκκλησιαστικοί συγγραφείς αποκαλούσαν την Εκκλησία «μητέρα». Όλες οι θεολογικές έννοιες αυτού του επιθέτου-συγκρίσεως συσχετίζονται με την καθολική αντίληψη για μία Οικουμενική Εκκλησία, η οποία είναι κυρίαρχη και καθοριστική. Η μητρότητα της Εκκλησίας σχετίζεται με τη Θεία πατρότητα και είναι μια υπέροχη εικόνα, που τονίζει την πρόνοια και τη φροντίδα της Εκκλησίας για τον κόσμο και τους πιστούς. Τέκνα της Μητρός Εκκλησίας είναι οι Άγιοι και όσοι επιδιώκουν την αγιότητα. Η φρασεολογία «κοινή μήτηρ» έναντι της Εκκλησίας, που πρώτος εισήγαγε ο Ιερός Χρυσόστομος, υπογραμμίζει τον ιδιαίτερο διακονικό ρόλο της Εκκλησίας ως «Εκκλησίας πάντων τῶν πιστῶν».

Η σπανιότητα αναφορών της Μητρός Εκκλησίας ως συγκεκριμένης Τοπικής Εκκλησίας (σε αυτό ή το άλλο επίπεδο διοικητικής-εκκλησιαστικής εξουσίας) ξεχωρίζει ακόμη περισσότερο την αμετάβλητη και διαχρονική θεολογική σημασία της έννοιας της «Μητρός Εκκλησίας».

Από τον 14^ο αι. αρχίζει να χρησιμοποιείται η έκφραση «Ανατολική Ἐκκλησία» παραπέμποντας στη Μεγάλη Εκκλησία της Αγίας Σοφίας, δηλαδή το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως ως «μητρός». Η «Ανατολική Ἐκκλησία» είναι όλα εκείνα τα ανατολικά Πατριαρχεία, που συγκροτούν τη Μητέρα Εκκλησία σε απόλυτη σημασία. Η ίδια η Μεγάλη Εκκλησία Κωνσταντινουπόλεως απεκαλείτο μητέρα με τη σχετική έννοια, έναντι των μελών της δικαιοδοσίας της.

Ωστόσο, μετά την Άλωση το 1453 κατά τη διάρκεια των μεταγενέστερων αιώνων η Ανατολική Εκκλησία άρχισε να εκλαμβάνεται όχι τόσο ως ένωση των ομοταγών Πατριαρχείων, όσο η μια Εκκλησία υπό την ηγεσία του Πατριάρχη-εθνάρχη Κωνσταντινουπόλεως. Ο ιδιαίτερος ηγετικός ρόλος του διαφαίνεται στις Πράξεις του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως του 18^{ου} – 19^{ου} αι. Το επίθετο «μήτηρ», που καθιερώθηκε στο Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως, άρχισε να εκλαμβάνεται ως κυριαρχικό επίθετο, που υπογραμμίζει την πανεξουσία του και τον ιδιαίτερο ρόλο του μεταξύ των άλλων κατά τόπους Εκκλησιών.

Κατά τη διάρκεια των μετεξελίξεων της πραγματικότητας και των εννοιών η Εκκλησία Κωνσταντινουπόλεως άρχισε να χρησιμοποιεί το επίθετο «Μεγάλη Μήτηρ Εκκλησία» ως μια εκ των

εκδηλώσεων της επιδιώξεώς της για πρωτείο κατ' αναλογία με την Εκκλησία της Ρώμης. Αν και οι θεολόγοι της Εκκλησίας της Κωνσταντινουπόλεως αρνούταν να αναγνωρίσουν την ιδιαίτερη μητρότητα ως πρωτείο της Εκκλησίας της Ρώμης, αργότερα στην ουσία συμφώνησαν με το πρωτείο του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, το οποίο εξαρχής και κατοχυρώθηκε από τα προνόμια, που αποκτήθηκαν από τους Τούρκους άρχοντες και στη συνέχεια κατέστη απολύτως «μετέωρο».

Κατά την παρούσα περίοδο η ρητορική του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως και των βοηθών του σχετικά με τη Μητέρα Εκκλησία δεν αντικατοπτρίζει την ιεροκανονική παράδοση, αλλά μόνον τις δικές τους φιλοδοξίες και επιδιώξεις του πρωτείου, εξαιτίας του οποίου διασαλεύεται η ενότητα της οικουμενικής Ορθοδοξίας.

Πηγές

Anastasius Sinaïta. Viae dux // Anastasius Sinaïtae viae dux / ed. K.-H. Uthemann. Turnhout: Brepols, 1981. (CCSG; vol. 8). P. 3–320.

Augustinus Hipponensis. Contra duas epistolas Pelagianorum // PL. T. 44. Col. 609–638.

Basilius Caesariensis. Epistula 41. Βασίλειος πρὸς Ἰουλιανόν // Saint Basile. Lettres / éd. Y. Courtonne. Vol. 1. Paris: Les Belles Lettres, 1957. P. 96–98.

Basilius Caesariensis. Epistula 169. Γρηγορίῳ Βασίλειος // Saint Basile. Lettres / éd. Y. Courtonne. Vol. 2. Paris: Les Belles Lettres, 1961. P. 104–106.

Basilius Caesariensis. Epistula 227. Πρὸς τοὺς ἐν Κολωνίᾳ κληρικούς 1 // Saint Basile. Lettres / éd. Y. Courtonne. Vol. 3. Paris: Les Belles Lettres, 1966. P. 29–32.

Basilius Caesariensis. Quod rebus mundanis adhaerendum non sit // PG. T. 31. Col. 540–564.

Benedictus Nursiae. Regula cum commentariis // PL. T. 66. Col. 215D–932D.

Bernardus Claraevallensis. Epistula 221. Petri Venerabilis ad Bernardum abbatem // PL. T. 182. Col. 398B–417A.

Callinicus III Patriarcha. Narratio brevis // Καλλινίκου Γ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, Τὰ κατὰ καὶ μετὰ τὴν ἐξορίαν ἐπισυμβάντα καὶ ἔμμετροι ἐπιστολαί, ἔκδ. Ἀ. Τσελίκας, Ἀθήνα, Μορφωτικὸ Ἴδρυμα Ἐθνικῆς Τραπεζῆς, 2004, σ. 79–269, 271–429.

Collatio quarta. Novellae constitutiones annorum 1057–1204 // Νεαράϊ καὶ Χρυσόβουλλα τῶν μετὰ τὸν Ἰουστινιανὸν Βυζαντινῶν Ἀυτοκρατόρων / ed. J. Zepos, P. Zepos (post C. E. Zacharia von Lingenthal). Aalen: Scientia Verlag, 1962. (Jus Graecoromanum; Bd. 1). S. 275–480.

Cyrillus Alexandrenus. Commentarius in xii prophetas minores // Sancti patris nostri Cyrilli archiepiscopi Alexandrini in xii prophetas / ed. P. E. Pusey. Vol. 2. Oxford: Clarendon Press, 1868. [Brussels: Culture et Civilization, 1965]. P. 1–626.

Cyrillus Alexandrenus. De adoratione et cultu in spiritu et veritate // PG. T. 68. Col. 132–1125.

Cyrillus Alexandrenus. Expositio in Psalmos // PG. T. 69. Col. 717–1273.

Cyrillus Alexandrenus. Glaphyra in Pentateuchum // PG. T. 69. Col. 9–677.

Cyrillus Alexandrenus. Commentarius in Isaiam prophetam // PG. T. 70. Col. 9–1449.

[*Doropheus Monembasiae*]. Liber historicus (versio altera) (e cod. Mich. Ann Arbor. 215) // *Ζαχαριάδου Έ. Α, Ἡ πατριαρχία τοῦ Διονυσίου Β' σὲ μία παραλλαγή τοῦ Ψευδο-Δωροθέου // Ἐθναυρισματα, 1962, Τ. 1, σ. 144–155.*

Dositheus. Historia patriarcharum Hierosolymitanorum 3–4 // Δοσιθέου Πατριάρχου Ἱεροσολύμων, Ἱστορία περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις Πατριαρχευσάντων, ἄλλως καλουμένη Δωδεκάβιβλος Δοσιθέου, ἔκδ. Έ. Δεληδέμος, Τ. 2, Θεσσαλονίκη, Ἐκδοτικός Οἶκος Βασ. Ρηγοπούλου, 1982, σ. 3–492.

Dositheus. Historia patriarcharum Hierosolymitanorum 5–6 // Δοσιθέου Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Ἱστορία περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις Πατριαρχευσάντων, ἄλλως καλουμένη Δωδεκάβιβλος Δοσιθέου, ἔκδ. Έ. Δεληδέμος, Τ. 3, Θεσσαλονίκη, Ἐκδοτικός Οἶκος Βασ. Ρηγοπούλου, 1982, σ. 9–452.

Dositheus. Historia patriarcharum Hierosolymitanorum 7–8 // Δοσιθέου Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Ἱστορία περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις Πατριαρχευσάντων, ἄλλως καλουμένη Δωδεκάβιβλος Δοσιθέου, ἔκδ. Έ. Δεληδέμος, Τ. 4, Θεσσαλονίκη, Ἐκδοτικός Οἶκος Βασ. Ρηγοπούλου, 1983, σ. 9–477.

Dositheus. Historia patriarcharum Hierosolymitanorum 9–10 // Δοσιθέου Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Ἱστορία περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις Πατριαρχευσάντων, ἄλλως καλουμένη Δωδεκάβιβλος Δοσιθέου, ἔκδ. Έ. Δεληδέμος, Τ. 5, Θεσσαλονίκη, Ἐκδοτικός Οἶκος Βασ. Ρηγοπούλου, 1983, σ. 9–681.

Dositheus. Historia patriarcharum Hierosolymitanorum 11 // Δοσιθέου Πατριάρχου Ἱεροσολύμων

Ἱστορία περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις Πατριαρχουσάντων, ἄλλως καλουμένη Δωδεκάβιβλος Δοσιθέου, ἔκδ. Ἐ. Δεληδέμος, Τ. 6, Θεσσαλονίκη, Ἐκδοτικὸς οἶκος Β. Ρηγοπούλου, 1983, σ. 9–83.

Eusebius. Commentaria in Psalmos // PG. T. 23. Col. 66–1396; T. 24. Col. 9–76.

Eustaphius Thessalonicensis. Exegesis in canonem iambicum pentecostalem // *Eustathii Thessalonicensis exegesis in canonem iambicum pentecostalem* / ed. P. Cesaretti, S. Ronchey. Göttingen: De Gruyter, 2014. (Supplementa Byzantina; vol. 10). P. 7–264.

Euthymius Zigabenus. Commentarius in Pauli epistolam ad Galatas // *Euthymii Zigabeni Commentarius in XIV Epistolas Sancti Pauli et VII catholicas* / ed. N. Kalogeras. Vol. 1. Athenis: Typis fratrum Perri, 1887. P. 496–560.

Euthymius Zigabenus. Commentarius in Psalterium // PG. T. 128. Col. 41–1325.

Gennadius Scholarius. De verbis patrum Latinorum de processu Spiritus Sancti // Oeuvres complètes de Georges (Gennadios) Scholarios / éd. M. Jugie, L. Petit, X. A. Siderides. Vol. 3. Paris: Maison de la bonne presse, 1930. P. 49–63.

Gennadius Scholarius. Epistulae Georgii Scholarii (ante 1450) // Oeuvres complètes de Georges (Gennadios) Scholarios / éd. M. Jugie, L. Petit, X. A. Siderides. Vol. 4. Paris: Maison de la bonne presse, 1935. P. 398–473.

Georgius Trapezuntius. De processione spiritus sancti et de una, sancta, catholica Ecclesia // PG. T. 161. Col. 829–868.

Gregorius Nazianzenus. Epistula 44. Εὐσεβίῳ Σαμοσάτων // *Saint Grégoire de Nazianze*. Lettres / éd. P. Gallay. Vol. 1. Paris: Les Belles Lettres, 1964. P. 56–57.

Gregorius Nazianzenus. Epistula 50. Τῷ Αὐτῷ [Βασιλείῳ] // *Saint Grégoire de Nazianze*. Lettres / éd. P. Gallay. Vol. 1. Paris: Les Belles Lettres, 1964. P. 64–66.

Gregorius Nazianzenus. Funebris oratio in laudem Basilii Magni Caesareae in Cappadocia episcopi (orat. 43) // *Grégoire de Nazianze*. Discours funèbres en l'honneur de son frère Césaire et de Basile de Césarée / éd. F. Boulenger. Paris: Picard, 1908. P. 58–230.

Gregorius Palamas. Homilia 8. Περὶ πιστέως. Ἐν ἧ καὶ τῆς κατ' εὐσέβειαν ὁμολογίας ἔκθεσις // *Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ* ἅπαντα τὰ ἔργα, ἔκδ. Π. Κ. Χρήστου, Τ. 9. Θεσσαλονίκη, Πατερικαὶ

Ἐκδόσεις Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς, 1985 (Ἑλληνες Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας 72), σ. 211–229.

Gregorius V Patriarcha. Epistulae Synodales // Ἀλεκσοῦδης Ἀ., Δύο ἐγκύκλια ἐγγραφα Γρηγορίου τοῦ Ε΄ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, Δελτίον Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἐταιρείας, 1892, Τ. 4, σ. 269–275.

Gregorius VII. Registrum (1085): Epistola XXIX. Ad Judices Sardiniae (a. 1073) // PL. T. 148. Col. 311D–312C.

Joannes Chrysostomus. Ad populum Antiochenum (homiliae 1–21) // PG. T. 49. Col. 15–222.

Joannes Chrysostomus. Ad illuminandos catecheses 1–2 (series prima et secunda) // PG. T. 49. Col. 223–240.

Joannes Chrysostomus. De baptismo Christi // PG. T. 49. Col. 363–372.

Joannes Chrysostomus. De sancto hieromartyre Phoca // PG. T. 50. Col. 699–706.

Joannes Chrysostomus. Non esse desperandum // PG. T. 51. Col. 363–372.

Joannes Chrysostomus. Expositiones in Psalmos // PG. T. 55. Col. 39–498.

Joannes Chrysostomus. In Matthaeum (homiliae 1–90) // PG. T. 57. Col. 13–472.

Joannes Eugenicus. Antirrheticus adversus decretum Concilii Florentini // Rossidou-Koutsou E. John Eugenikos' Antirrhetic of the Decree of the Council of Ferrara-Florence. Nicosia, Research Centre of Kykkos Monastery, 2006. P. 3–153.

Joannes Macrygiannes. Acta et epistulae // Ἀρχεῖον τοῦ στρατηγοῦ Ἰωάννου Μακρυγιάννη, ἔκδ. J. Vlachogiannis, Vol. I. Athens, S. K. Vlastos, 1907 (Ἀρχεῖα τῆς Νεωτέρας Ἑλληνικῆς Ἱστορίας 2), σ. 1–469.

Josephus Bryennius. Epistulae 30. Διάταξις Ἰωσήφ μοναχοῦ Βρυεννίου (1421) // Τομαδάκης Ν., Ἐκ τῆς βυζαντινῆς ἐπιστολογραφίας. Ἰωσήφ μοναχοῦ τοῦ Βρυεννίου Ἐπιστολαὶ Α΄ καὶ πρὸς αὐτὸν Γ΄, Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν 1983–1986, Τ. 46, σ. 283–362.

Leo I. De haeresi et historia Eutychiana // PL. T. 55. 1095C–1324B.

Maximus Confessor. Ambigua ad Joannem 10 // On Difficulties in the Church Fathers: The Ambigua / ed. N. Constat. Vol. 1. Cambridge (Mass.): Harvard University Press, 2014. (Dumbarton Oaks Medieval Library). P. 150–344.

Meletius Pegas. Epistula 137. Τοῖς ἐν Μικρῇ Ῥωσίᾳ // Methodios. Letters of Meletius Pegas, Pope and Patriarch of Alexandria. [S. I.], 1976. (Ekklesiastikos Pharos; 52–57). P. 167–178.

Meletius Pegas. Epistula 175. Τῷ εὐσεβεστάτῳ καὶ Ὀρθοδοξοτάτῳ ἄρχοντι Κνέζη Ἀδάμῳ Βασιλείου Βισκοβέτσικη, καὶ τῷ εὐσεβεστάτῳ Κνέζη Κυριακῷ Ῥουζίνσκη μετὰ τῶν λοιπῶν Ἀρχόντων, καὶ παντὸς τοῦ λαοῦ τῶν ὀρθοδόξων, τῆς ἱερᾶς τάξεως, καὶ τῆς κοσμικῆς καταστάσεως· υἱοῖς ἐν Κυρίῳ περιποθήτοις, χάριν... // Methodios. Letters of Meletius Pegas, Pope and Patriarch of Alexandria. [S. I.], 1976. (Ekklesiastikos Pharos; 52–57). P. 207–208.

Meletius Pegas. Epistula 6. Μαξίμῳ τῷ Θεοφιλεστάτῳ Κυθήρων // Methodios. Letters of Meletius Pegas, Pope and Patriarch of Alexandria. [S. I.], 1976. (Ekklesiastikos Pharos; 52–57). P. 23–24.

Meletius Pegas. Epistula 9. Μαξίμῳ τῷ Θεοφιλεστάτῳ Κυθήρων // Methodios. Letters of Meletius Pegas, Pope and Patriarch of Alexandria. [S. I.], 1976. (Ekklesiastikos Pharos; 52–57). P. 27–33.

Meletius Pegas. Epistula 10. Τοῖς ἐν Χριστῷ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, καὶ Θεῷ καὶ Σωτῆρι ἀδελφοῖς καὶ συλλειτουργοῖς, τῷ τε Πανιερωτάτῳ Γαβριὴλ Φιλαδελφείας καὶ τῷ Θεοφιλεστάτῳ Κυθήρων Μαξίμῳ τῷ Μαργουίνῳ χάριν, ἔλεος // Methodios. Letters of Meletius Pegas, Pope and Patriarch of Alexandria. [S. I.], 1976. (Ekklesiastikos Pharos; 52–57). P. 34–36.

Meletius Pegas. Epistula 31. Ἰὼβ Πατριάρχῃ Ῥωσίας, καὶ Μοσκόβου, καὶ τῶν ὑπερβορείων μερῶν. L. 34–37 // Methodios. Letters of Meletius Pegas, Pope and Patriarch of Alexandria. [S. I.], 1976. (Ekklesiastikos Pharos; 52–57). P. 65–66.

Meletius Pegas. Epistula 62. Ἱερεμίᾳ τῷ Οἰκουμενικῷ // Methodios. Letters of Meletius Pegas, Pope and Patriarch of Alexandria. [S. I.], 1976. (Ekklesiastikos Pharos; 52–57). P. 87.

Meletius Pegas. Epistula 215. Κυρίλλῳ Ἱερομονάχῳ // Methodios. Letters of Meletius Pegas, Pope and Patriarch of Alexandria. [S. I.], 1976. (Ekklesiastikos Pharos; 52–57). 17–365. P. 270–272.

Meletius Pegas. Epistula 241. Εἰς Σαυρομάτας // Methodios. Letters of Meletius Pegas, Pope and Patriarch of Alexandria. [S. I.], 1976. (Ekklesiastikos Pharos; 52–57). P. 288–289.

Meletius Pegas. Epistula 257. Τῷ Πανιερωτάτῳ Φιλαδελφείας κὺρ Γαβριὴλ, ἀδελφῷ καὶ

συλλειτουργῶ ἐν Κυρίῳ περιποθήτῳ, χάριν, ἔλεος παρὰ τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ // *Methodios. Letters of Meletius Pegas, Pope and Patriarch of Alexandria.* [S. I.], 1976. (Ekklesiastikos Pharos; 52–57). P. 302–316.

Meletius Pegas. Epistula 258. Κυριακῶ Φωτεινῶ ἱατρῶ καὶ διδασκάλῳ ἐν Ἐγγοσταλδιανίῳ Ἀκαδημίᾳ λαμπροτάτῳ· χάριν, ἔλεος, καὶ εἰρήνην παρὰ τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ // *Methodios. Letters of Meletius Pegas, Pope and Patriarch of Alexandria.* [S. I.], 1976. (Ekklesiastikos Pharos; 52–57). P. 317–325.

Meletius Pegas. Epistula 270. Τοῖς ἀπανταχοῦ Ὀρθοδόξοις καὶ εὐσεβέσι Χριστιανοῖς, τοῖς τε τοῦ ἱεροῦ καταλόγου καὶ τῆς κοσμικῆς τάξεως, τοῖς ἐν Κυρίῳ περιποθήτοις· χάριν, ἔλεος, καὶ εἰρήνην παρὰ Κυρίου καὶ Θεοῦ. L. 31–34 // *Methodios. Letters of Meletius Pegas, Pope and Patriarch of Alexandria.* [S. I.], 1976. (Ekklesiastikos Pharos; 52–57). P. 333–334.

Meletius Pegas. Epistula 272. Τοῖς κατὰ πᾶσαν τὴν Γαληνοτάτην Ἀρχὴν τῶν Ὑψηλοτάτων Πολωνῶν εὐρισκομένοις Ὀρθοδόξοις Χριστιανοῖς τοῖς τε τοῦ ἱεροῦ καταλόγου καὶ τῆς κοσμικῆς τάξεως, ἄρχουσί τε μεγαλοπρεπεστάτοις καὶ ἀρχομένοις, καὶ ἀπαξάπαντι τῷ χριστωνύμῳ πληρώματι, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ περιποθήτοις, χάριν, ἔλεος... // *Methodios. Letters of Meletius Pegas, Pope and Patriarch of Alexandria.* [S. I.], 1976. (Ekklesiastikos Pharos; 52–57). P. 335–336.

Meletius Pegas. Epistula 316. Τοῖς μεγαλοπρεπεστάτοις Ἄρχουσιν, Ἀνδρέᾳ καὶ Ἀλεξάνδρῳ Ζακοροβάσκιε τοῖς ὀρθοδοξοτάτοις, καὶ ἐν Κυρίῳ περιποθήτοις υἱέσι // *Methodios. Letters of Meletius Pegas, Pope and Patriarch of Alexandria.* [S. I.], 1976. (Ekklesiastikos Pharos; 52–57). P. 363–364.

Meletius Pegas. Oratio ad Silvestrum patriarcham (edita a Dositheo patriacha) // Τόμος Χαράς, ἔκδ. Κ. Siamakes, Θεσσαλονίκη, Ἐκδοτικός Οἶκος Βασ. Ρηγοπούλου, 1985, σ. 460–551.

Neophytus Ducas. Epistula 1196. Θεοδωρήτῳ // Ἐπιστολαὶ πρὸς τινὰς ἐν διαφόροις περιστάσεσι ὑπὸ Νεοφύτου Δούκα εἰς τόμους δύο ὡς ἀκολουθία τῶν κατὰ τὸ 1839 προεκδεδομένων, Τ. 1, Αἴγινα, Τυπογραφεῖο Ἀνδρέου Κορομηλά, 1844, σ. 147–148.

Neophytus Ducas. Epistula 1495. Θεοδωρήτῳ // Ἐπιστολαὶ πρὸς τινὰς ἐν διαφόροις περιστάσεσι ὑπὸ Νεοφύτου Δούκα εἰς τόμους δύο ὡς ἀκολουθία τῶν κατὰ τὸ 1839 προεκδεδομένων, Τ. 2, Ἀθήναι, Τυπογραφεῖο Ἀνδρέου Κορομηλά, 1844, σ. 175–183.

Nicodemus Hagiorita. Confessio fidei // *Paschos P. B.*, Ἐν ἀσκήσει καὶ μαρτυρίῳ, Ἀθήνα, Ἀρμός, 1996 (Ἑμναγιολογικὰ Κείμενα καὶ Μελέτες, τ. 3), σ. 105–181.

Nicodemus Hagiorita. De Carthaginensi concilio locali (Concilium 11) // Ἀγαπίου ἱερομονάχου καὶ Νικοδήμου μοναχοῦ Πηδάλιον τῆς νοητῆς νηὸς τῆς μιᾶς ἀγίας καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς τῶν ὀρθοδόξων ἐκκλησίας, ἔκδ. ἀρχιμ. Δωρόθεος, Ἀθήνα, Ἐκδόσεις Παπαδημητρίου,¹² 1998, σ. 462–542.

Origenes. Expositio in Proverbia (fragmenta e catenis) // PG. T. 17. Col. 161–252.

Petrus Argivus. Encomium ad sanctos Anargyros Cosmam et Damianum // Kyriakopoulos K. T., Ἁγίου Πέτρου ἐπισκόπου Ἄργους βίος καὶ λόγοι, Ἀθήναι, Ἐκδοσις Ἱερᾶς Μητροπόλεως Ἀργολίδος, 1976, σ. 82–108.

Philotheus Coccinus. Confessio fidei // Arambatzes C., Ἡ Ὁμολογία πίστεως τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Φιλοθέου Κοκκίνου, Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Θεολογικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Νέα Σειρά, 2000, Τ. 10, σ. 23–41.

Philo Carpasianus. Enarratio in canticum canticorum // PG. T. 40. Col. 28–153.

Physiologus (redactio secunda quae vocatur Byzantina) // Physiologus / ed. F. Sbordone. Rome: Dante Alighieri-Albrighi, Segati, 1936. [Hildesheim: Olms, 1976]. P. 149–256.

Registrum patriarchatus Constantinopolitani (1315–1331) // Das Register des Patriarchats von Konstantinopel, Edition und Übersetzung der Urkunden aus den Jahren 1315–1331 / hrsg. H. Hunger, O. Kresten. Bd. 1. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 1981. (CFHB SV; Bd. 19/1). S. 100–614.

Sugerius S. Dionysii. Epistula LX. Ejusdem ad eundem et viromandensem comitem // PL. T. 186. Col. 1379C–1380B.

Sylvester Syropulus. Historiae // Laurent V. Les «Mémoires» du Grand Ecclésiarque de l'Église de Constantinople Sylvestre Syropoulos sur le concile de Florence (1438–1439). Paris: Centre National de la Recherche Scientifique, 1971. P. 100–574.

Theodorus Lascharis. Epistula 90. Ad Manuelem patriarcham I // Theodori Ducae Lascharis Epistulae CCXVII / ed. N. Festa. Florence: Istituto di studi superiori pratici e di perfezionamento, 1898. (Pubblicazioni del R. Istituto di studi superiori pratici e di perfezionamento in Firenze. Sezione di filosofia e lettere; vol. 29). P. 117–119.

Theophylactus. Enarrationes in evangelia // PG. 123. Col. 140–1348.

Vita et miracula sanctorum Cyri et Joannis (BHG 469) // PG. T. 87.3. Col. 3677–3689.

Vita sancti patriarchae Philothei // *Δεντάκης Β. Λ.*, Βίος καὶ ἀκολουθία τοῦ ἁγίου Φιλοθέου (Κοκκίνου) πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως (1353–1354 καὶ 1364–1376) τοῦ θεολόγου, Ἐν Ἀθήναις [Χ. ἔ.], 1971 (Ἑσυχαστικαὶ καὶ Φιλοσοφικαὶ Μελέται, τ. 9), σ. 63–93.

Βιβλιογραφία

Διονυσίου Σλιόνουφ καθηγ., Το «έν τοῖς βαρβαρικοῖς...» του 28^{ου} κανόνα της εν Χαλκηδόνι Συνόδου και οι ερμηνείες αυτού //

<https://www.romfea.gr/katigories/10-apopseis/56996-silionof-28os-kanonas>.

Διονύσιος Σλιόνουφ, καθηγούμενος. Ποιος είναι η κεφαλή της Εκκλησίας; //

<https://www.romfea.gr/epikairotita-xronika/57620-pois-einai-i-kefali-tis-ekklisias>

Троицкий С. В. О границах распространения права власти Константинопольской Патриархии на «диаспору» (*Τρόιτσκι Σ.* Περί ορίων εξαπλώσεως του δικαιώματος εξουσίας του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως επί της «Διασποράς») // ЖМП, 1947, № 11, σ. 34–45.

Ю. Б. Церковь // Наставления и утешения святой веры христианской (Εκκλησία // Οι διδαχές και η παράκληση της αγίας χριστιανικής πίστεως) / ред. свящ. С. В. Петровский; изд. Свято-Андреевского на Афоне русского общежительного скита. Кн. 12. Одесса, Типо-хромолит. Е. И. Фесенко, 1905. σ. 1093.

Bartholomew: We Proclaim in Every Direction that Constantinople is the Genuine, The Only Mother Church. (Dec 11, 2023). [Ηλεκτρονική πηγή]. URL: <https://orthodoxtimes.com/ecumenical-patriarch-we-proclaim-in-every-direction-that-constantinople-is...> (ημερομηνία πρόσβασης 23.12.2023).

Ανακοινωθέν για τις εργασίες της Αγίας και Ιεράς Συνόδου (4 Οκτωβρίου 2023). [Ηλεκτρονική πηγή]. URL: <https://fosfanariou.gr/index.php/2023/10/04/anakoinothen-gia-ergasies-agias-kai-ieras-synodou-4-10-2...> (ημερομηνία πρόσβασης 23.12.2023).

Ανδρέας (Νανάκης), αρχιμ., Εκκλησία εθνάρχουσα και εθνική. Μέσα από τη σύναξη των πρεσβυτέρων και τον ιερό σύνδεσμο της Εκκλησίας της Ελλάδος (1870–1922), Θεσσαλονίκη, Βάνιας, ²2007.

Ανδριόπουλος Π. Α. Το «Φως Φαναρίου» απαντά στην Εκκλησία της Αλβανίας (7 Οκτωβρίου 2023). [Ηλεκτρονική πηγή]. URL: <https://fosfanariou.gr/index.php/2023/10/07/to-fos-fanariou-apanta-stin-ekklisia-tis-alvanias/> (ημερομηνία πρόσβασης 23.12.2023).

Βαλάκου-Θεοδωρούδη Μ., Το νομικό περίγραμμα του Οικουμενικού Πατριαρχείου στο πλαίσιο της διεθνούς κοινότητας, Θεσσαλονίκη, Σάκκουλα, 2001.

Βαρθολομαῖος (Χρήστος) Ἰατρίδης, ἀρχιμανδρίτης, Διεθνὲς συμβατικὸ δίκαιο καὶ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο [Διδακτορικὴ διατριβή], Κομοτηνὴ, 2019.

Γερμανός, μητρ. Αἴνου, Τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον καὶ ἡ ἀρμοδιότης αὐτοῦ πρὸς σύγκλησιν πανορθόδοξων Συνόδων. Κοινοφελές Ἴδρυμα τῆς Ἱεράς Μητροπόλεως Ἱεραπύτνης καὶ Σητείας Παναγία ἡ Ακρωτηριανή, 2014.

Ἐγγραφα πατριαρχικὰ καὶ συνοδικὰ περὶ τοῦ Βουλγαρικοῦ ζητήματος (1852–1873), ἔκδ. Μ. Ἰ. Γεδεών, Κωνσταντινούπολις, Ἐκ τοῦ Πατριαρχικοῦ Τυπογραφείου, 1908.

Καριώτογλου Α., Ἰσλάμ καὶ χριστιανικὴ χρησιμολογία. Από τον μύθο στην πραγματικότητα, Θεσσαλονίκη, Ἀρμός, 2000.

Ο Πατριάρχης δέχθηκε τον Αρχιεπίσκοπο Αυστραλίας Μακάριο (2/06/2020). [Ηλεκτρονική πηγή]. URL: http://fanarion.blogspot.com/2020/02/blog-post_6.html (ημερομηνία πρόσβασης 23.12.2023).

Οικουμενικός Πατριάρχης: «Δεν θα συγκαλέσουμε Σύνοδο Προκαθημένων για το Ουκρανικό» (4 Σεπτεμβρίου 2023). [Ηλεκτρονική πηγή]. URL: <https://fosfanariou.gr/index.php/2023/09/04/ecum-patr-den-tha-syglithei-synodos-prokathimenwn-gia-to...> (ημερομηνία πρόσβασης 23.12.2023).

Οικουμενικός Πατριάρχης: «Δεν μας συγκινούν νέα εκκλησιολογία» (18 Μαΐου 2023). [Ηλεκτρονική πηγή]. URL: <https://fosfanariou.gr/index.php/2023/05/18/ecum-patr-den-mas-syginoun-oi-nees-ekklisiologies/> (ημερομηνία πρόσβασης 23.12.2023).

Οικουμενικός Πατριάρχης: Η μήτηρ Εκκλησία όχι μόνο δικαιούται αλλά υποχρεούται να θεραπεύσει το σχίσμα στη Ουκρανία (25 Σεπτεμβρίου 2018). [Ηλεκτρονική πηγή]. URL: https://fosfanariou.gr/index.php/2018/09/25/blog-post_25-33/ (ημερομηνία πρόσβασης 23.12.2023).

Οικουμενικός Πατριάρχης: Παραμένομεν, επιμένομεν και υπομένομεν (11 Ιουνίου 2023). [Ηλεκτρονική πηγή]. URL: <https://fosfanariou.gr/index.php/2023/06/11/ta-onomastiria-tou-ecum-patr-11-june-2023/> (ημερομηνία πρόσβασης 23.12.2023).

Ομιλία Μητροπολίτου Σαράντα Εκκλησιών Ανδρέου κατά την Κυριακή της Σαμαρείτιδος (14 Μαΐου 2023). [Ηλεκτρονική πηγή]. URL: <https://fosfanariou.gr/index.php/2023/05/18/omilia-mitropolitou-40ekklisiwn-andreou-tin-kyriaki-sama...> (ημερομηνία πρόσβασης 23.12.2023).

Ομιλία της Α. Θ. Παναγιώτητος του Οικουμενικού Πατριάρχου κ. κ. Βαρθολομαίου προς τον Ουκρανικόν λαόν (26 Ιουλίου 2008). [Ηλεκτρονική πηγή]. URL: https://fosfanariou.gr/index.php/2018/09/25/blog-post_25-33 (ημερομηνία πρόσβασης 23.12.2023).

Παπαθωμᾶς Γ. Δ., ἀρχιμ., Κανονικὰ ἔμμορφα (Δοκίμια κανονικῆς οἰκονομίας, II), Κατερίνη, Επέκταση, 2015 (Νομοκανονικὴ βιβλιοθήκη, τ. 29).

Πρακτικὰ τῆς Ἁγίας καὶ Μεγάλης Συνόδου [1872] = Πρακτικὰ τῆς Ἁγίας καὶ Μεγάλης Συνόδου τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐν τῷ Πατριαρχικῷ Ναῶ τοῦ ἁγίου ἐνδόξου μεγαλομάρτυρος Γεωργίου τοῦ Τροπαιοφόρου περὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ βουλγαρικοῦ ζητήματος συγκροτηθείσης ἐν ἔτει σωτηρίῳ ,αωοβ´ κατὰ μῆνα Αὐγουστον καὶ Σεπτέμβριον, Κωνσταντινούπολις [Τυπογραφεῖον Ἰ. Α. Βρεττοῦ καὶ Σ.], [1872].

Συντομογραφίες

CFHB SV — Corpus Fontium Historiae Byzantinae. Series Vindobonensis. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1975–. Bd. 12/1–3–.

BHG

PL

PG

-
- [1] Βλ. ένα από τα τελευταία δημοσιεύματα του Π. Ανδριοπούλου: Ανδριόπουλος Π. Α. Το «Φως Φαναρίου» απαντά στην Εκκλησία της Αλβανίας (7 Οκτωβρίου 2023). URL: <https://fosfanariou.gr/index.php/2023/10/07/to-fos-fanariou-apanta-stin-ekklisia-tis-alvanias/>
- [2] Οικουμενικός Πατριάρχης: «Δεν θα συγκαλέσουμε Σύνοδο Προκαθημένων για το Ουκρανικό» (4 Σεπτεμβρίου 2023). URL: <https://fosfanariou.gr/index.php/2023/09/04/ecum-patr-den-tha-syglithei-synodos-prokathimenwn-gia-to-...>
- [3] «Ἐπίσης, ἡ Ἁγία καὶ Ἱερά Σύνοδος ἐξέφρασε τὴν εὐχὴν καὶ διετύπωσε τὴν προτροπὴν ὅπως ὡς τάχιστα ἐπιστρέψουν εἰς τὴν πατρίδα καὶ τὰς ἐστίας των αἱ χιλιάδες τῶν ἐξ Οὐκρανίας παιδιῶν, ἅτινα βιαίως μετεφέρθησαν εἰς τὴν Ρωσικὴν Ὀμοσπονδίαν». Βλ. URL: <https://fosfanariou.gr/index.php/2023/10/04/anakoinothen-gia-ergasies-agias-kai-ieras-synodou-4-10-2-...>
- [4] Ἔτσι, με το ψευδώνυμο Ю. Б., ἔγραφε ἕνας συγγραφέας το 1905. Βλ. Ю. Б. Церковь (Ἡ Εκκλησία) // Наставления и утешения святой веры христианской (Οἱ διδασχές καὶ ἡ παράκληση τῆς ἁγίας χριστιανικῆς πίστεως), 1905, Βιβλ. 12. σ. 1093.
- [5] Meletius Pegas. Epistula 215. Κυρίλλω Ἱερομονάχῳ. L. 54–59 // Methodios. Letters of Meletius Pegas, Pope and Patriarch of Alexandria. [S. I.], 1976. (Ekklesiastikos Pharos; 52–57). P. 272: «Οὕτω τρέχε πρὸς τὸ βραβεῖον τῆς ἄνω κλήσεως· μὴ σε πεισάτω δόξα, μὴ πλοῦτος, μὴ τοῦ πλούτου καὶ τῆς δόξης αἱ ἀνδραποδώδεις ἠδοναὶ τῆς εὐθείας ἀποκλᾶσαι. Ἡ Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία πρώτη μετέσχε, πρώτη μετέδωκε τοῦ Θεοῦ φωτὸς· ταύτης ἡμᾶς παῖδας εἶναι ἠθέλησεν ὁ Θεός· ταύτην οἱ Πατέρες τὰ δόγματα κυρώσαντες παραδεδώκασι· μὴ ἀποστήσωμεν τῶν δικαιωμάτων τοῦ Θεοῦ».
- [6] Βαλάκου-Θεοδωρούδη Μ., Το νομικὸ περίγραμμα τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου στο πλαίσιο τῆς διεθνούς κοινότητος. Θεσσαλονίκη, 2001, σ. 195.
- [7] Το 1813 ὁ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Κύριλλος ἐξέλεξε νέο Πατριάρχη Ἀντιοχείας. Στὴν ἀρχὴ τῆς ἀντίστοιχης ἐπιστολῆς κατοχυρώνονται τὰ εἰδικὰ δικαιώματα τῆς Μεγάλῃς Ἐκκλησίας, δηλαδὴ τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως. Βλ. Κώδιξ Θ. 323 // Γερμανός μητρ. Αἴνου, Τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον καὶ ἡ ἀρμοδιότης αὐτοῦ πρὸς σύγκλησιν πανορθοδόξων συνόδων, σσ. 166–167.
- [8] Λ.χ. το 1759 ὁ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Σεραφεῖμ Β΄ με τὴν συγκατάθεση τοῦ Πατριάρχῃ Ἱεροσολύμων καθήρεσε τὸν πρῶν Ἀντιοχείας Κύριλλο. Βλ. Κώδιξ Α.Μ. 66 411 // Γερμανός μητρ. Αἴνου, Τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον καὶ ἡ ἀρμοδιότης αὐτοῦ πρὸς σύγκλησιν πανορθοδόξων συνόδων, σσ. 142–145 [Πρᾶξις καθαιρέσεως]. Στὴν Πράξη χρησιμοποιεῖται ἡ περιφρονητικὴ ἐκφραση «κακο-Κύριλλος». Οἱ δυσσεβεῖς ἱεράρχες καταδικάσθησαν «ὑπὸ τῆς ἁγίας Ἐκκλησίας καὶ Ἱερᾶς Συνόδου». Στὴν οὐσία τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως ταυτίζεται με τὸ σύνολο τῆς Ἐκκλησίας.
- [9] Κώδιξ Α.Μ. 49, σελ. 227 // Γερμανός μητρ. Αἴνου, Τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον καὶ ἡ ἀρμοδιότης αὐτοῦ πρὸς σύγκλησιν πανορθοδόξων συνόδων, σσ. 194–195 [Συνοδικὸ πρὸς τὴ Ρωσικὴ Σύνοδο]. Ὁ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ἱερεμίας Γ΄ μαζί με τὸν Ἀντιοχείας Ἀθανάσιο καὶ τὸν Ἱεροσολύμων Χρῦσανθο ἀποστέλλουν τὸ λεγόμενον «Συνοδικὸν τῶν τριῶν Πατριαρχῶν» αἴτημα στὴ Ρωσικὴ Σύνοδο (1723) νὰ τοποθετηθεῖ αὐτὴ ἀπὸ κοινού με τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ανατολῆς ἐπὶ τῆς ὁμολογίας τῶν Ἀγγλικανῶν.
- [10] Κώδιξ Α.Μ. 49, σελ. 227 // Γερμανός μητρ. Αἴνου, Τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον καὶ ἡ ἀρμοδιότης αὐτοῦ πρὸς σύγκλησιν πανορθοδόξων συνόδων, σ. 195 [Συνοδικὸν πρὸς τὴ Ρωσικὴ Σύνοδο].
- [11] Αὐτὴ ἡ εὐλάβεια τῆς Ανατολῆς ἐναντι τῆς Ρωσίας τῶν μεγάλων δουκῶν καὶ τσάρων μπορεῖ νὰ ἐρμηνευθεῖ ἀπὸ τὰ λεγόμενα τοῦ Πατριάρχῃ Ἀλεξανδρείας Ἁγίου Μελετίου τοῦ Πηγᾶ: «Ὅτι (φησὶν ὁ λατῖνος – σ.τ.σ.) ἀπώλεσε τὴν βασιλείαν ἡ Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία. Ὡ τῆς ἀπάτης! Ἄλλὰ πρῶτον μὲν

τοῦτο οὐ σήμερον, ἢ χθές, συνέβη· δεύτερον δὲ καὶ βασιλείας πλουτεῖ ἡ Ὀρθόδοξος πίστις· καὶ ὁ Μοσκοβείας γὰρ κράτιστος βασιλεὺς Ὀρθόδοξος, καὶ σοῦ γε ἡ ἀρχή, λαμπρότερα Κνέζη Βασίλειε...». Βλ. Meletius Pegas. Epistula 137. Τοῖς ἐν Μικρᾷ Ῥωσίᾳ. L. 288–292 // Methodios. Letters of Meletius Pegas, Pope and Patriarch of Alexandria. [S. I.], 1976. (Ekklesiastikos Pharos, 52–57). P. 175. Ο Πατριάρχης Ἱεροσολύμων Δοσίθεος υπέδειξε: «Οὗτος ὁ Λειγαρίδης Παῖσιος ἀληθῶς Λατινόφρων ἦν τὸ πρῶτον, ἀπελθὼν ὁμῶς εἰς τὴν Βασιλεύουσαν Μοσχοβίαν, ἐγένετο ἄκρος ὑπερασπιστὴς τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας». Βλ. Dositheus. Historia patriarcharum Hierosolymitanorum 11, 11, 7 // Δωδεκάβιβλος Δοσιθέου, Τ. 6, σ. 83:9–11.

[12] Augustinus Hipponensis. Contra duas epistolas Pelagianorum 4, 8, 20 // PL. 44. Col. 623:10–32. Πρβλ. στον Ἅγιο Πάπα Λέοντα σχετικά με τις συμφορές που ἐπληξαν τὴν Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία ἐξαιτίας τῆς αἰρέσεως τοῦ Ευτύχου: Leo I. De haeresi et historia Eutychiana 7, 1 // PL. 55. Col. 1145C:2–7.

[13] Τον 12^ο αἰ. ἡ ἐκφραση «Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία» ἀρχισε νὰ χρησιμοποιεῖται τακτικά ἀπὸ τοὺς δυτικούς συγγραφείς, οἱ ὁποῖοι εἶχαν συχνά πολεμικὲς διαθέσεις ἐναντι τῆς Ὀρθόδοξου Ἀνατολῆς. Βλ. λ.χ. Sugerius S. Dionysii. Epistula LX. Ejusdem ad eumdem et viromandensem comitem // PL. 186. Col. 1379D:4–8: «Να σας εἶναι πρόδηλο ὅτι δεν ἀμφιβάλουμε ὅτι ἡ Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία ἐρμῶνεται ἐξαιτίας τῶν καθημερινῶν διωγμῶν ἀπὸ τοὺς Σαρακηνοὺς καὶ τοὺς ἀπίστους...».

[14] Κατὰ τὴν περιγραφή τῆς οὐνίας τῆς Λυῶν καὶ τῶν ἐπιπτώσεών τῆς λόγος γίνεται περὶ διχασμῶν ἐντὸς τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ὑπὲρ καὶ κατὰ τῆς οὐνίας. Βλ. Vita sancti patriarchae Philothei 9 // Δεντάκης Β. Λ., Βίος καὶ ἀκολουθία τοῦ ἁγίου Φιλοθέου (Κοκκίνου) Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως (1353–1354 καὶ 1364–1376) τοῦ θεολόγου, Ἐν Ἀθήναις, 1971 (Ἠσυχαστικαὶ καὶ Φιλοσοφικαὶ Μελέται 9), σ. 70:2–8: «Ταύτην τὴν ψευδοσύνοδον δεχθεὶς ὁ Μιχαήλ, καὶ τὸν Πάπαν διὰ κεφαλὴν τῶν Ἐκκλησιῶν μὲ τὴν προσθήκην εἰς τὸ σύμβολον καὶ τὰ ἄζυμα, ἐκίνησε διωγμὸν κατὰ τῶν ὀρθοδόξων καὶ ἔγινε ταραχὴ μεγάλη εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν, ὅτι ὅσοι δὲν ἐδέχοντο τὸν Λατινισμόν, ἐτιμωροῦντο πικρῶς καὶ πολλοὶ ἐφάνησαν μάρτυρες εἰς τε τὸ ὄρος τοῦ Λάτρου καὶ Ἄθωνος, ὅτι ὑποστρέφων ἐκ Ῥώμης ὁ Μιχαήλ βασιλεὺς μετὰ τοῦ Πατριάρχου Βέκκου...».

[15] Joannes Eugenicus. Antirrheticus adversus decretum Concilii Florentini 6 // Rossidou-Koutsou E. John Eugenikos' Antirrhetic of the Decree of the Council of Ferrara-Florence. Nicosia, 2006. P. 25:2–3.

[16] Joannes Eugenicus. Antirrheticus adversus decretum Concilii Florentini 29 // Rossidou-Koutsou E. John Eugenikos' Antirrhetic of the Decree of the Council of Ferrara-Florence. P. 136:13.

[17] Βλ. Gennadius Scholarius. Epistulae Georgii Scholarii (ante 1450) 5 // Oeuvres complètes de Georges (Gennadios) Scholarios / éd. M. Jugie, L. Petit, X. A. Siderides. Vol. 4. Paris, 1935. P. 414:32–35: «Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ οἱ ἐνταῦθα ὑπολειπόμενοι δύο πρέσβεις δώσουσιν ἐξόδους, δι' ὧν καὶ δι' οἰκείων πρέσβεων ὁ βασιλεὺς τὴν συναγωγὴν ποιήσεται τῶν πατριαρχῶν καὶ τῶν ἐπισκόπων τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ἢ τοποτηρητῶν αὐτῶν».

[18] Βλ. Gennadius Scholarius. De verbis patrum Latinorum de processu Spiritus Sancti // Jugie M., Petit L., Siderides X. A. Oeuvres complètes de Georges (Gennadios) Scholarios. Vol. 3. Paris, 1930. P. 63:13–18: «Νῦν δὲ ὅσα ἐχρῆν περὶ τῶν ῥητῶν τῶν ἐσπερίων διδασκάλων καὶ Πατέρων εἰπεῖν, πρὸς τοὺς οἰκείους τῇ μητρὶ ἡμῶν τῇ ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ τῇ δόξῃ αὐτῆς καὶ διδασκαλίᾳ, ὡς ἂν μὴ θορυβῶνται, ἐκ πλειόνων ὀλίγα εἴρηται σὺν Θεῷ».

[19] Χάριν ἀληθείας πρέπει νὰ ἐπισημάνουμε ὅτι ὁ Ἅγιος Μελέτιος Πηγᾶς ἀποκαλοῦσε τὴν Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία «μητέρα τῶν Ἐκκλησιῶν» ἀπὸ ἱστορικῆς ἀπόψεως. Βλ. Meletius Pegas. Epistula 241. Εἰς Σαυρομάτας. L. 5–11 // Methodios. Letters of Meletius Pegas, Pope and Patriarch of Alexandria. [S. I.], 1976. (Ekklesiastikos Pharos; 52–57). P. 288. Κατὰ τὸν Μελέτιο, «μητέρα γὰρ οὖσαν τῶν Ἐκκλησιῶν τὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν» ἀπὸ τοὺς ἀποστολικούς χρόνους. Βλ. Meletius Pegas. Epistula 257. Τῷ Πανιερωτάτῳ Φιλαδελφείας κύρ Γαβριήλ, ἀδελφῷ καὶ συλλειτουργῷ ἐν Κυρίῳ περιποθήτῳ, χάριν, ἔλεος παρὰ τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. L. 445–450 // Methodios. Letters of Meletius Pegas, Pope and Patriarch of Alexandria. [S. I.], 1976. (Ekklesiastikos Pharos; 52–57). P. 314.

[20] Meletius Pegas. Epistula 9. Μαξίμῳ τῷ Θεοφιλεστάτῳ Κυθήρων. L. 201–202 // Methodios. Letters

of Meletius Pegas, Pope and Patriarch of Alexandria. [S. I.], 1976. (Ekklesiastikos Pharos; 52–57). P. 33.

[21] Meletius Pegas. Epistula 10. Τοῖς ἐν Χριστῷ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, καὶ Θεῷ καὶ Σωτῆρι ἀδελφοῖς καὶ συλλειτουργοῖς, τῷ τε Πανιερωτάτῳ Γαβριὴλ Φιλαδελφείας καὶ τῷ Θεοφιλεστάτῳ Κυθήρων Μαξίμῳ τῷ Μαργουνίῳ χάριν, ἔλεος. L. 42–43 // Methodios. Letters of Meletius Pegas, Pope and Patriarch of Alexandria. [S. I.], 1976. (Ekklesiastikos Pharos; 52–57). P. 35.

[22] Meletius Pegas. Epistula 31. Ἰὼβ Πατριάρχῃ Ῥωσίας, καὶ Μοσκόβου, καὶ τῶν ὑπερβορείων μερῶν. L. 34–37 // Methodios. Letters of Meletius Pegas, Pope and Patriarch of Alexandria. [S. I.], 1976. (Ekklesiastikos Pharos; 52–57). P. 66.

[23] Meletius Pegas. Epistula 175. Τῷ εὐσεβεστάτῳ καὶ Ὁρθοδοξοτάτῳ ἄρχοντι Κνέζη Ἀδάμῳ Βασιλείου Βισκοβέτσικη, καὶ τῷ εὐσεβεστάτῳ Κνέζη Κυριακῷ Ρουζίνσκη μετὰ τῶν λοιπῶν Ἀρχόντων, καὶ παντὸς τοῦ λαοῦ τῶν ὀρθοδόξων, τῆς ἱερᾶς τάξεως, καὶ τῆς κοσμικῆς καταστάσεως· υἱοῖς ἐν Κυρίῳ περιποθήτοις, χάριν... L. 17–18 // Methodios. Letters of Meletius Pegas, Pope and Patriarch of Alexandria. [S. I.], 1976. (Ekklesiastikos Pharos; 52–57). P. 207.

[24] Πρβλ. Bernardus Claraevallensis. Epistula 221. Petri Venerabilis ad Bernardum abbatem 9 // PL. 182. Col. 403D:2–6: «Ἐπίσης, εἴμαστε μάρτυρες τῆς εποχῆς μας. Βλέπουμε ὅτι ολόκληρη ἡ Ἐκκλησία τῆς Ρώμης καὶ ολόκληρο το λατινικὸ ἔθνος προσφέρει ὡς σωστικὴ θυσία στον Θεό τα ἄζυμα, ἐνῶ ἡ Γραικικὴ Ἐκκλησία καὶ το μεγαλύτερο τμήμα τῆς Ανατολῆς καὶ τα βαρβαρικά χριστιανικά ἔθνη προσφέρουν ὡς θυσία, ὅπως λέγεται περὶ αὐτῶν, τον ἐνζυμο ἄρτο».

[25] Meletius Pegas. Epistula 258. Κυριακῷ Φωτεινῷ ἱατρῷ καὶ διδασκάλῳ ἐν Ἐγγοσταλιανίῳ Ἀκαδημίᾳ λαμπροτάτῳ· χάριν, ἔλεος, καὶ εἰρήνην παρὰ τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. L. 180–184 // Methodios. Letters of Meletius Pegas, Pope and Patriarch of Alexandria. [S. I.], 1976. (Ekklesiastikos Pharos; 52–57). P. 322.

[26] Meletius Pegas. Epistula 270. Τοῖς ἀπανταχοῦ Ὁρθοδόξοις καὶ εὐσεβεσί Χριστιανοῖς, τοῖς τε τοῦ ἱεροῦ καταλόγου καὶ τῆς κοσμικῆς τάξεως, τοῖς ἐν Κυρίῳ περιποθήτοις· χάριν, ἔλεος, καὶ εἰρήνην παρὰ Κυρίου καὶ Θεοῦ. L. 31–34 // Methodios. Letters of Meletius Pegas, Pope and Patriarch of Alexandria. [S. I.], 1976. (Ekklesiastikos Pharos; 52–57). P. 334.

[27] Meletius Pegas. Oratio ad Silvestrum patriarcham (edita a Dositheo patriarcha) // Τόμος Χαράς, ἔκδ. Κ. Σιαμάκης, Θεσσαλονίκη, 1985, σ. 544:8–13: «...οὐδὲ γὰρ Ἐκκλησίας οὐδὲ ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας τὴν ἰδέαν παρὰ τοῖς δυτικοῖς διασώζεσθαι. ἐπὶ δὲ τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας τίς μὴ θαυμάσειεν ἐν τοσαύτῃ ἐθνῶν διαφορᾷ, γλώσσαις, ἔξεσι, χώραις, διαφερόντων, τὰ τῆς Ἐκκλησίας μένειν παρὰ πᾶσι τὰ αὐτά, κατ' οὐδὲν τῶν προτέρων παρηλλαγμένων ἐπιγενεστέρων;».

[28] Dositheus. Historia patriarcharum Hierosolymitanorum 10, 3 // Δωδεκάβιβλος Δοσιθέου, Τ. 6, σ. 263:3–9: «...ἀλλὰ δεῖ πάντως καὶ τὴν καθολικὴν τῶν ὀρθοδόξων Ἐκκλησίαν ἐν τῷδε τῷ κόσμῳ ἐπιζητήσαντας εἰς ταύτην καταφυγεῖν, καὶ ταύτη περιπλακῆναι, καὶ ἐν τοῖς κόλποις αὐτῆς περιθάλπεσθαι, αὕτη δὲ ἐστὶν ἡ Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία, τέτρασι στύλοις τοῖς πατριαρχικοῖς θρόνοις ἐρειδομένη, ὧν ὁ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπερκάθηται, οὐ τύφῳ, οὐ δεσποτεία, οὐ δὲ ταῖς κοσμικαῖς φαντασίαις προέχων, ἀλλὰ τῆς ἐκκλησιαστικῆς εὐταξίας ἀρχαίῳ...».

[29] Georgius Trapezuntius. De processione spiritus sancti et de una, sancta, catholica Ecclesia // PG. 161. Col. 856:13–14.

[30] Βλ. Sylvester Syropulus. Historiae 2, 13 // Laurent V. Les «Mémoires» du Grand Ecclésiarque de l'Église de Constantinople Sylvestre Syropoulos sur le concile de Florence (1438–1439). Paris, 1971. P. 114:5–6: «...ἄλλως θ' ὅτι ἡ Ῥωμαϊκὴ Ἐκκλησία μήτηρ ἐστίν, ἡ δὲ Ἀνατολικὴ θυγάτηρ· καὶ ὀφείλει ἡ θυγάτηρ παραγενέσθαι πρὸς τὴν μητέρα».

[31] Dositheus. Historia patriarcharum Hierosolymitanorum 3, 9 // Δωδεκάβιβλος Δοσιθέου, Τ. 2, σ. 42:12–18: «...ὥστε τὸν Πάπαν τῆς Ρώμης καὶ τοὺς ὑπ' αὐτὸν πάντας Ἐπισκόπους οἵτινες καὶ Δυτικὴ Ἐκκλησία λέγονται παρὰ τῶν ἁγίων πατέρων εἶναι κεφαλὴν, τοὺς δὲ ἐν Κωνσταντινουπόλει πατέρας οἵτινες καὶ Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία λέγονται παρὰ τῶν αὐτῶν εἶναι σῶμα, δῆλον ὅτι πολυκέφαλός ἐστιν Ὡδρα ἢ Δυτικὴ Ἐκκλησία, καὶ γὰρ πῶς δύνανται τοσοῦτοι μὴ εἶναι κεφαλὴ;».

[32] Βλ. Anastasius Gordius, Περὶ Μωάμεθ καὶ κατὰ Λατείνων 57:33–40: «Καὶ τὸ μεγαλύτερον, νὰ εἶναι καὶ νὰ λέγεται Ἀντίχριστος καὶ ἐχθρὸς τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καὶ ἀντίθεος καὶ

ἀντίδικος τῶν ἀγίων ἀποστόλων καὶ τῶν πατέρων καὶ πασῶν τῶν οἰκουμενικῶν ἀγίων συνόδων, διώκτης τῆς ἀνατολικῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, προδότης καὶ ἐχθρὸς τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς. Ὅλα αὐτὰ τὰ ἀξιώματα ὁ πάπας τὰ ἀπόκτησε μὲ τὸν κόπον του. Διὰ τοῦτο καὶ θέλει γένει κληρονόμος τῆς λίμνης τοῦ πυρὸς μετὰ τοῦ ἀρχαίου Δράκοντος, τὸν ὁποῖον ἐμιμήθη καὶ αὐτὸς κατὰ πάντα εἰς τὴν ἀποστασίαν καὶ ἀνταρσίαν».

[33] Anastasius Gordius, *Περὶ Μωάμεθ καὶ κατὰ Λατείνων* 81:29–30: «Καὶ τέτοιας λογῆς φρονοῦμεν καὶ λέγομεν, μάλιστα φρονεῖ ἡ ἀνατολική, καθολικὴ καὶ ἀποστολικὴ Ἐκκλησία περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος». Ἡ ἐκφραση «ἀνατολική, καθολικὴ Ἐκκλησία» καθιερώθηκε τὸν 18^ο αἰ., βλ. σὴν «Ὁμολογία πίστεως» τοῦ Οσίου Νικοδήμου τοῦ Ἀγιορείτου: *Nicodemus Hagiorita. Confessio fidei 1 // Paschos P. B. Ἐν ἀσκήσει καὶ μαρτυρίῳ*, Ἀθήνα, 1996 (Ἵνναγιολογικὰ Κείμενα καὶ Μελέτες 3), σ. 107:11–12.

[34] Anastasius Gordius, *Περὶ Μωάμεθ καὶ κατὰ Λατείνων* 44:67–73.

[35] Βλ. λ.χ. Πρακτικὰ τῆς Ἁγίας καὶ Μεγάλης Συνόδου [1872], σ. 7: «Ὅτε ἡ μεγάλη Ἐκκλησία ἐν πνεύματι πραότητος καὶ μετὰ μητρικῆς στοργῆς ἠγωνίζετο πείσαι τοὺς προεξάρχοντας τοῦ κινήματος [δηλαδή, τῆς Βουλγαρικῆς Εξαρχίας – σ.τ.σ.]...».

[36] *Ibid.* σ. 9: «...ἡ μεγάλη Ἐκκλησία κρίνουσα ὅτι ἐπέκειτο αὐτῇ μεγίστη εὐθύνη ἐνώπιον τῆς καθόλου Ἐκκλησίας...».

[37] Αναλυτικότερα περὶ τῶν προνομίων βλ. Βαλάκου-Θεοδωρούδη Μ., *Το νομικὸ περίγραμμα τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου στο πλαίσιο τῆς διεθνούς κοινότητας*, Θεσσαλονίκη, 2001, σσ. 193–216.

[38] Αναλυτικότερα περὶ τῶν διεθνῶν συμφωνιῶν βλ. Βαρθολομαῖος (Χρῆστος) Ἰατρίδης, ἀρχιμανδρίτης, *Διεθνὲς συμβατικὸ δίκαιο καὶ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο*. [Διδακτορικὴ διατριβή]. Κομοτηνὴ, 2019· Βαλάκου-Θεοδωρούδη Μ. *Το νομικὸ περίγραμμα τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου στο πλαίσιο τῆς διεθνούς κοινότητας*, σ. 150–155.

[39] Anastasius Gordius. *Περὶ Μωάμεθ καὶ κατὰ Λατείνων* 46:56–61. Ὁ Ἀναστάσιος Γόρδιος προσευχόταν ὡς εξῆς: «...διατὶ ἔχει χιλίους χρόνους ὁποῦ κινδυνεύει ἡ ἀνατολικὴ Ἐκκλησία ὑπὸ τοῦ ἀντιχρίστου Μωάμεθ, καὶ ὡς φαίνεται τὸ πρᾶγμα δὲν εἶναι καμμία ἐλπίς ἐλευθερίας εἰς ἡμᾶς ἐν τῷ παρόντι αἰῶνι. Ἀλλὰ γένοιτο, Κύριε, κἂν ἐν τῷ μέλλοντι, καὶ μὴν ἀστοχήσωμεν καὶ τῶν δύο, καὶ τῆς νῦν καὶ τῆς μελλούσης». Βλ. ἐπίσης Καριώτογλου Α., *Ἰσλάμ καὶ χριστιανικὴ χρησιμολογία*. Ἀπὸ τὸν μῦθο σὴν πραγματικότητα, Θεσσαλονίκη, 2000.

[40] Βλ. Neophytus Ducas. *Epistula* 1495. Θεοδωρήτω. L.1–7 // Ἐπιστολαὶ πρὸς τινὰς ἐν διαφόροις περιστάσεσι ὑπὸ Νεοφύτου Δούκα εἰς τόμους δύο ὡς ἀκολουθία τῶν κατὰ τὸ 1839 προεκδεδομένων, Τ. 2, Ἀθήναι, 1844, σ. 175–176.

[41] Βλ. αναλυτικότερα Διονύσιος Σλιόνοφ, καθηγούμενος. Ποιος εἶναι ἡ κεφαλὴ τῆς Ἐκκλησίας; // <https://www.romfea.gr/epikairotita-xronika/57620-pois-einai-i-kefali-tis-ekklisias>

[42] Origenes. *Expositio in Proverbia (fragmenta e catenis)* // PG. 17. Col. 201:17–23.

[43] Βλ. Origenes. *Expositio in Proverbia (fragmenta e catenis)* // PG. 17. Col. 201:23–28. «Καὶ ἐπὶ μὲν τοῖς πεπαιδευμένοις τὴν τοῦ Θεοῦ γνῶσιν καὶ σοφίαν, εὐφραίνεται καὶ ὁ Πατὴρ ἡμῶν Θεὸς, καὶ ἡ μήτηρ ἡ Ἐκκλησία».

[44] Ἡ ἐν λόγῳ θεολογικὴ παραστατικότητα ἐφαρμοζόταν καὶ σὴν ὀψιμη βυζαντινῇ θεολογία. Βλ. Petrus Argivus. *Encomium ad sanctos Anargyros Cosmam et Damianum* 3:90–94 // Kyriakopoulos K. T., Ἁγίου Πέτρου ἐπισκόπου Ἄργους βίος καὶ λόγοι, Ἀθήναι, 1976, σ. 86: «Πατὴρ δὲ πρῶτος καὶ ἀληθής, ὁ πάντων Θεὸς καὶ μήτηρ ἡ Ἐκκλησία· ἀδελφοὶ καὶ φυλέται καὶ ἀγχιστεῖς, οἱ ἀπ' αἰῶνος Θεῷ εὐαρεστήσαντες δίκαιοι, Πατριάρχαι, Προφήται, Ἀπόστολοι, Μάρτυρες καὶ πάντες οἱ ὁσίως καὶ ἀνεπιλήπτως βιώσαντες, συμπολίται καὶ φίλοι καὶ συνεργοὶ καὶ συμπράττορες...».

[45] Ἐτσι σὴν μνημεῖο τῆς βυζαντινῆς γραμματείας με τίτλο «Φυσιολόγος» σὴν περὶ «Ἐχίδνης» κεφάλαιο λεγόταν ὅτι «οἱ Ἰουδαῖοι <...> ἀπέκτειναν τὸν πατέρα, τουτέστι τὸν Χριστόν, ἀπέκτειναν τὴν μητέρα, τουτέστι τὴν Ἐκκλησίαν». Ἡ ὡς ἄνω φράση δύναται νὰ γίνῃ ἀντιληπτὴ κατὰ τὸ τελευταῖο μέρος τῆς ὑπὸ τὴν ἐννοια τῶν διωγμῶν κατὰ τῆς πρωτοχριστιανικῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινότητας. Βλ. *Physiologus (redactio secunda quae vocatur Byzantina)* 22:11–13 // *Physiologus* / ed. F. Sbordone. Rome, 1936. [Hildesheim, 1976]. P. 236.

- [46] Vita et miracula sanctorum Cyri et Joannis (BHG 469) // PG. 87.3. Col. 3677:22–25.
- [47] Eusebius. Commentaria in Psalmos // PG. 23. Col. 401:39–43.
- [48] Gregorius Nazianzenus. Epistula 44. Εύσεβίῳ Σαμοσάτων 4:1 // Saint Grégoire de Nazianze. Lettres / éd. P. Gallay. Vol. 1. Paris, 1964. P. 57. Βλ. επίσης Gregorius Nazianzenus. Epistula 50. Τῷ Αὐτῷ [Βασιλείῳ] 5:1–4 // Saint Grégoire de Nazianze. Lettres / éd. P. Gallay. Vol. 1. Paris, 1964. P. 65.
- [49] Basilius Caesariensis. Epistula 227. Πρὸς τοὺς ἐν Κολωνίᾳ κληρικούς 1:25–26 // Saint Basile. Lettres / éd. Y. Courtonne. Vol. 3. Paris, 1966. P. 30.
- [50] Gregorius Nazianzenus. Funebris oratio in laudem Basilii Magni Caesareae in Cappadocia episcopi (orat. 43) 31, 5:1–4 // Grégoire de Nazianze. Discours funèbres en l'honneur de son frère Césaire et de Basile de Césarée / éd. F. Boulenger. Paris, 1908. P. 126.
- [51] Basilius Caesariensis. Epistula 41. Βασίλειος πρὸς Ἰουλιανόν 1:8–14 // Saint Basile. Lettres / éd. Y. Courtonne. Vol. 1. Paris, 1957. P. 96–97.
- [52] Basilius Caesariensis. Epistula 169. Γρηγορίῳ Βασίλειος 1:45–46 // Saint Basile. Lettres / éd. Y. Courtonne. Vol. 2. Paris, 1961. P. 105.
- [53] Basilius Caesariensis. Quod rebus mundanis adhaerendum non sit // PG. 31. Col. 556:38–43.
- [54] Joannes Chrysostomus. Ad populum Antiochenum (homiliae 1–21) 6, 1 // PG. 49. Col. 81:41–46.
- [55] Joannes Chrysostomus. Ad illuminandos catecheses 1–2 (series prima et secunda) 1, 1 // PG. 49. Col. 224:14–19.
- [56] Βλ. επίσης Joannes Chrysostomus. De baptismo Christi // PG. 49. Col. 363:40 — 364:2.
- [57] Joannes Chrysostomus. De sancto hieromartyre Phoca // PG. 50. Col. 702:49–52.
- [58] Joannes Chrysostomus. Non esse desperandum // PG. 51. Col. 368:17–21.
- [59] Joannes Chrysostomus. Expositiones in Psalmos // PG. 55. Col. 304:11–18.
- [60] Joannes Chrysostomus. In Matthaeum (homiliae 1–90) 3, 4 // PG. 57. Col. 36:10–14.
- [61] Cyrillus Alexandrenus. Commentarius in xii prophetas minores // Sancti patris nostri Cyrilli archiepiscopi Alexandrini in xii prophetas / ed. P. E. Pusey. Vol. 2. Oxford, 1868. [Brussels, 1965]. Vol. 2. P. 327:8–11.
- [62] Cyrillus Alexandrenus. De adoratione et cultu in spiritu et veritate // PG. 68. Col. 817:18–23.
- [63] Cyrillus Alexandrenus. Commentarius in Isaiam prophetam // PG. 70. Col. 1337:51–54.
- [64] Cyrillus Alexandrenus. Glaphyra in Pentateuchum // PG. 69. Col. 221:30–33.
- [65] Cyrillus Alexandrenus. Glaphyra in Pentateuchum // PG. 69. Col. 324:27–31.
- [66] Cyrillus Alexandrenus. Expositio in Psalmos // PG. 69. Col. 1128:3–4.
- [67] Cyrillus Alexandrenus. Expositio in Psalmos // PG. 69. Col. 1208:53 — 1209:2.
- [68] Cyrillus Alexandrenus. Commentarius in Isaiam prophetam // PG. 70. Col. 1196:14–19.
- [69] Cyrillus Alexandrenus. Commentarius in Isaiam prophetam // PG. 70. Col. 1212:35–39.
- [70] Cyrillus Alexandrenus. Commentarius in Isaiam prophetam // PG. 70. Col. 1396:13–20.
- [71] Phipo Carpasianus. Enarratio in canticum canticorum // PG. 40. Col. 105:47 — 108:2.
- [72] Ο αυτοκράτορας Θεόδωρος Λάσκαρης ονόμασε το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως «θεία μήτηρ ἡ Ἐκκλησία Χριστοῦ», χωρίς να νοηματοδοτεῖ αυτό το όνομα με κάποια αντιπαράθεση με άλλες Εκκλησίες. Βλ. Theodorus Lascaris. Epistula 90. Ad Manuelem patriarcham I:1–6 // Theodori Ducae Lascaris Epistulae CCXVII / ed. N. Festa. Florence: Istituto di studi superiori pratici e di perfezionamento, 1898. (Pubblicazioni del R. Istituto di studi superiori pratici e di perfezionamento in Firenze. Sezione di filosofia e lettere; 29). P. 117.
- [73] Euthymius Zigabenus. Commentarius in Psalterium // PG. 128. Col. 600:15–18.
- [74] Euthymius Zigabenus. Commentarius in Pauli epistulam ad Galatas 4, 24:9–14 // Euthymii Zigabeni Commentarius in XIV Epistolas Sancti Pauli et VII catholicas / ed. N. Kalogeras. Vol. 1. Athens, 1887. P. 540–541.
- [75] Βλ. Theophylactus. Enarrationes in evangelia 2 // PG. 123. Col. 597:29–34.
- [76] Eustaphius Thessalonicensis. Exegesis in canonem iambicum pentecostalem 1, 131:1–5 // Eustathii Thessalonicensis exegesis in canonem iambicum pentecostalem / ed. P. Cesaretti, S. Ronchey. Göttingen, 2014. (Supplementa Byzantina; 10). P. 147.
- [77] Gregorius Palamas. Homilia 8. Περὶ πιστεύς. Ἐν ἧ καὶ τῆς κατ' εὐσέβειαν ὁμολογίας ἔκθεσις

- 6:1–5 // Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ ἅπαντα τὰ ἔργα / ἔκδ. Π. Κ. Χρήστου. Τ. 9. Θεσσαλονίκη, 1985. (Ἑλληνες Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας 720), σ. 218.
- [78] Philotheus Coccinus. Confessio fidei. L. 4421–444 // Arambatzes C. Ἡ Ὁμολογία πίστεως τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Φιλοθέου Κοκκίνου // Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Θεολογικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Νέα Σειρά, 2000. Τ. 10, σσ. 23–41.
- [79] Gennadius Scholarius. De verbis patrum Latinorum de processu Spiritus Sancti // Oeuvres complètes de Georges (Gennadius) Scholarios / éd. M. Jugie, L. Petit, X. A. Siderides. Vol. 3. Paris, 1930. P. 63:13–18: «Ἀλλὰ γένοιτο, Θεὲ βασιλεῦ, καὶ τῇ Ῥωμαϊκῇ Ἐκκλησίᾳ ὁρμὴ πρὸς τὴν εἰρήνην τῆς Ἐκκλησίας δικαιότερα, ἵνα καὶ αὐτῇ τὴν προτέραν ἀποδιδῶμεν εὐλάβειαν. Νῦν δὲ ὅσα ἐχρῆν περὶ τῶν ῥητῶν τῶν ἐσπερίων διδασκάλων καὶ Πατέρων εἰπεῖν, πρὸς τοὺς οἰκείους τῇ μητρὶ ἡμῶν τῇ ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ τῇ δόξῃ αὐτῆς καὶ διδασκαλίᾳ, ὡς ἂν μὴ θορυβῶνται, ἐκ πλειόνων ὀλίγα εἴρηται σὺν Θεῷ· ᾧ δόξα, αἶνος εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν».
- [80] Meletius Pegas. Epistula 6. Μαξιμῶ τῷ Θεοφιλεστάτῳ Κυθήρων. L. 35–38 // Methodios. Letters of Meletius Pegas, Pope and Patriarch of Alexandria. [S. I.], 1976. (Ekklesiastikos Pharos; 52–57). P. 24.
- [81] Βλ. Meletius Pegas. Epistula 31. Ἰὼβ Πατριάρχῃ Ῥωσίας, καὶ Μοσκόβου, καὶ τῶν ὑπερβορείων μερῶν. L. 34–37 // Methodios. Letters of Meletius Pegas, Pope and Patriarch of Alexandria. [S. I.], 1976. (Ekklesiastikos Pharos; 52–57). P. 66; Meletius Pegas. Epistula 316. Τοῖς μεγαλοπρεπεστάτοις Ἄρχουσιν, Ἀνδρέᾳ καὶ Ἀλεξάνδρῳ Ζακοροβάσκιε τοῖς ὀρθοδοξοτάτοις, καὶ ἐν Κυρίῳ περιποθήτοις υἱέσι. L. 13–17 // Methodios. Letters of Meletius Pegas, Pope and Patriarch of Alexandria. [S. I.], 1976. (Ekklesiastikos Pharos; 52–57). P. 364.
- [82] Meletius Pegas. Epistula 241. Εἰς Σαυρομάτας. L. 6–9 // Methodios. Letters of Meletius Pegas, Pope and Patriarch of Alexandria. [S. I.], 1976. (Ekklesiastikos Pharos; 52–57). P. 288.
- [83] Meletius Pegas. Epistula 257. Τῷ Πανιερωτάτῳ Φιλαδελφείας κύρ Γαβριήλ, ἀδελφῷ καὶ συλλειτουργῷ ἐν Κυρίῳ περιποθήτῳ, χάριν, ἔλεος παρὰ τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. L. 445–451 // Methodios. Letters of Meletius Pegas, Pope and Patriarch of Alexandria. [S. I.], 1976. (Ekklesiastikos Pharos; 52–57). P. 314.
- [84] Meletius Pegas. Epistula 272. Τοῖς κατὰ πᾶσαν τὴν Γαληνοτάτην Ἀρχὴν τῶν Ὑψηλοτάτων Πολωνῶν εὐρισκομένοις Ὀρθοδόξοις Χριστιανοῖς τοῖς τε τοῦ ἱεροῦ καταλόγου καὶ τῆς κοσμικῆς τάξεως, ἄρχουσί τε μεγαλοπρεπεστάτοις καὶ ἀρχομένοις, καὶ ἀπαξάπαντι τῷ χριστωνύμῳ πληρώματι, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ περιποθήτοις, χάριν, ἔλεος... L. 20–25 // Methodios. Letters of Meletius Pegas, Pope and Patriarch of Alexandria. [S. I.], 1976. (Ekklesiastikos Pharos; 52–57). P. 335.
- [85] Meletius Pegas. Oratio ad Silvestrum patriarcham (edita a Dositheo patriarcha) // Τόμος Χαράς / ἔκδ. Κ. Σιαμάκης. Θεσσαλονίκη, 1985. σ. 462:2–6.
- [86] Ibid. σ. 542:31–34.
- [87] Meletius Pegas. Epistula 62. Ἱερεμίᾳ τῷ Οἰκουμενικῷ. L. 5–7 // Methodios. Letters of Meletius Pegas, Pope and Patriarch of Alexandria. [S. I.], 1976. (Ekklesiastikos Pharos; 52–57). P. 87.
- [88] Dositheus. Historia patriarcharum Hierosolymitanorum 4, 11 // Δωδεκάβιβλος Δοσιθέου. Τ. 2. σ. 480:1–4.
- [89] Dositheus. Historia patriarcharum Hierosolymitanorum 7, 9 // Δωδεκάβιβλος Δοσιθέου. Τ. 4. σ. 19:9–12.
- [90] Dositheus. Historia patriarcharum Hierosolymitanorum 7, 9 // Δωδεκάβιβλος Δοσιθέου. Τ. 4. σ. 22:18–21.
- [91] Dositheus. Historia patriarcharum Hierosolymitanorum 7, 9 // Δωδεκάβιβλος Δοσιθέου. Τ. 4. σ. 25:3–8.
- [92] Dositheus. Historia patriarcharum Hierosolymitanorum 10, 2, 6 // Δωδεκάβιβλος Δοσιθέου. Τ. 5. σσ. 259–260.
- [93] Nicodemus Hagiorita. De Carthaginensi concilio locali (Concilium 11). Canon 66:14–15 // Ἀγαπίου ἱερομονάχου καὶ Νικοδήμου μοναχοῦ, Πηδάλιον τῆς νοητῆς νηὸς τῆς μιᾶς ἀγίας καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς τῶν ὀρθοδόξων ἐκκλησίας, ἔκδ. ἀρχιμ. Δορόθεος, Ἀθήνα,¹² 1998, σ. 495.
- [94] Nicodemus Hagiorita. De Carthaginensi concilio locali (Concilium 11). Canon 66:18–20 // Ἀγαπίου ἱερομονάχου καὶ Νικοδήμου μοναχοῦ Πηδάλιον τῆς νοητῆς νηὸς τῆς μιᾶς ἀγίας καθολικῆς καὶ

- ἀποστολικῆς τῶν ὀρθοδόξων ἐκκλησίας, σ. 495: «...τῆς Ἐκκλησίας τῆς καθολικῆς μητρὸς...»
- [95] Βλ. *Registrum patriarchatus Constantinopolitani* (1315–1331) Doc. 4:11–12 // CFHB SV. 19/1. S. 128. Πρβλ.: *Ibid.* Doc. 4:19–20 // CFHB SV. 19/1. S. 128.
- [96] Βλ. *Josephus Bryennius. Epistulae* 30. Διάταξις Ἰωσήφ μοναχοῦ Βρυεννίου (1421). L. 13–31 // Τομαδάκης Ν. Ἐκ τῆς βυζαντινῆς ἐπιστολογραφίας. Ἰωσήφ μοναχοῦ τοῦ Βρυεννίου Ἐπιστολαὶ Α' καὶ πρὸς αὐτὸν Γ' // Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν. 1983–1986. Τ. 46, σσ. 283–362.
- [97] [*Dorotheus Monembasiae*]. *Liber historicus (versio altera)* (e cod. Mich. Ann Arbor. 215) L. 228–232 // Ζαχαριάδου Ἐ. Ἀ. Ἡ πατριαρχεὶα τοῦ Διονυσίου Β' σὲ μία παραλλαγή τοῦ Ψευδο-Δωροθέου // *Θησαυρίσματα*, 1962. Τ. 1, σ. 144–155.
- [98] *Callinicus III Patriarcha. Narratio brevis* 3, 21:2961–2964 // Καλλινίκου Γ' Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, *Τὰ κατὰ καὶ μετὰ τὴν ἐξορίαν ἐπισυμβάντα καὶ ἔμμετροι ἐπιστολαί*, ἔκδ. Ἀ. Τσελίκας, Ἀθήνα, 2004, σσ. 79–269, 271–429.
- [99] *Nicodemus Hagiorita. Confessio fidei* 3 // *Paschos P. B.*, Ἐν ἀσκήσει καὶ μαρτυρίῳ, Ἀθήνα, 1996 (Ἑμναγιολογικὰ Κείμενα καὶ Μελέτες 3), σ. 142:3–16.
- [100] *Gregorius V Patriarcha. Epistulae Synodales* Doc. 1:1–42 // Ἀλεξσούδης Ἀ. Δύο ἐγκύκλια ἔγγραφα Γρηγορίου τοῦ Ε' Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως // *Δελτίον Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἐταιρείας*, 1892, Τ. 4, σσ. 269–275.
- [101] *Neophytus Ducas. Epistulae* (a. 1839–1844). *Epistula* 1196. Θεοδωρήτω. L.1–8 // Ἐπιστολαὶ πρὸς τινὰς ἐν διαφόροις περιστάσεσι ὑπὸ Νεοφύτου Δούκα εἰς τόμους δύο ὡς ἀκολουθία τῶν κατὰ τὸ 1839 προεκδεδομένων, Τ. 1, Ἀθήναι, Τυπογραφεῖο Ἀνδρέου Κορομηλά, 1844, σσ. 147–148.
- [102] *Joannes Macrygiannes. Acta et epistulae*. Doc. 302:7–10 // Ἀρχεῖον τοῦ στρατηγοῦ Ἰωάννου Μακρυγιάννη, ἔκδ. J. Vlachogiannis, Vol. I, Athens, 1907 (Ἀρχεῖα τῆς Νεωτέρας Ἑλληνικῆς Ἱστορίας 2), σσ. 1–469.
- [103] Κώδιξ ΚΒ. 404 // Γερμανός μητρ. Αἴνου, *Τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον καὶ ἡ ἀρμοδιότης αὐτοῦ πρὸς σύγκλησιν πανορθόξων συνόδων*, σσ. 179–180.
- [104] *Ibid*, σ. 179.
- [105] Ἐγγραφα πατριαρχικὰ καὶ συνοδικὰ περὶ τοῦ Βουλγαρικοῦ ζητήματος (1852–1873) / ἔκδ. Μ. Ἰ. Γεδεών. Κωνσταντινούπολις, 1908, σ. 42.
- [106] *Ibid*, σ. 187.
- [107] Πρακτικὰ τῆς Ἁγίας καὶ Μεγάλης Συνόδου [1872], σ. 60: «...ἡ μήτηρ Ἐκκλησία γινώσκουσα τὴν ἀνέκαθεν εὐσέβειαν τοῦ ὀρθοδόξου βουλγαρικοῦ λαοῦ...».
- [108] Βλ. Ἀνδρέας (Νανάκης), ἀρχιμ, *Ἐκκλησία εθνάρχουσα καὶ ἐθνική. Μέσα ἀπὸ τὴν σύναξη τῶν πρεσβυτέρων καὶ τὸν ἱερό σύνδεσμο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος* (1870–1922), Θεσσαλονίκη,² 2007, σσ. 11, 32–33.
- [109] Βλ. λ.χ. Παπαθωμᾶς Γ. Δ., ἀρχιμ, *Κανονικὰ ἔμμορφα* (Δοκίμια κανονικῆς οἰκονομίας, II), Κατερίνη, 2015 (Νομοκανονικὴ βιβλιοθήκη, τ. 29).
- [110] Πρακτικὰ τῆς Ἁγίας καὶ Μεγάλης Συνόδου [1872], σσ. 60, 44.
- [111] *Ibid*, σσ. 44.
- [112] *Οἰκουμενικός Πατριάρχης: Ἡ μήτηρ Ἐκκλησία ὄχι μόνον δικαιούται ἀλλὰ υποχρεούται νὰ θεραπεύσει τὸ σχίσμα στὴ Οὐκρανία* (25 Σεπτεμβρίου 2018). URL: https://fosfanariou.gr/index.php/2018/09/25/blog-post_25-33/
- [113] Βλ. Κώδιξ ΛΓ. 244 // Γερμανός μητρ. Αἴνου, *Τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον καὶ ἡ ἀρμοδιότης αὐτοῦ πρὸς σύγκλησιν πανορθόξων συνόδων*, σ. 173–177.
- [114] Κώδιξ Θ. 323 // Γερμανός μητρ. Αἴνου, *Τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον καὶ ἡ ἀρμοδιότης αὐτοῦ πρὸς σύγκλησιν πανορθόξων συνόδων*, σσ. 166–167.
- [115] Βλ. λ.χ. *Maximus Confessor. Ambigua ad Joannem* 10, 100:18–31 // *On Difficulties in the Church Fathers: The Ambigua* / ed. N. Constat. Vol. 1. Cambridge (Mass.), 2014. (Dumbarton Oaks Medieval Library). P. 310.
- [116] «...ἡ Ἐκκλησία τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὡς ἡ Προκαθημένη Ἐκκλησία, θὰ συγκαλέσῃ αὐτάς, ἵνα ἀπὸ κοινοῦ πᾶσαι βουλευθῶσι περὶ τῶν μεγάλων Ἐκκλησιαστικῶν ζητημάτων, τὰ ὁποῖα ἀπὸ τοσοῦτου χρόνου ἀπασχολοῦσι τὴν καθόλου Ὀρθοδοξίαν». Βλ. Γερμανός μητρ. Αἴνου, *Τὸ*

Οἰκουμηνικὸν Πατριαρχεῖον καὶ ἡ ἀρμοδιότης αὐτοῦ πρὸς σύγκλησιν πανορθοδόξων συνόδων, σ. 188: Ὁρθοδοξία, 1930, № 5, σ. 198.

[117] Βλ. Anastasius Sinaïta. *Viae dux* 8, 1:3–6 // CCSG. 8. P. 114.

[118] Βλ. *Collatio quarta. Novellae constitutiones annorum 1057–1204. Novella 56, 1. L. 29–50 // Jus Graecoromanum. 1. S. 376–377.*

[119] Βλ. Dositheus. *Historia patriarcharum Hierosolymitanorum* 5, 2 // Δωδεκάβιβλος Δοσιθέου, Τ. 3, σσ. 178:30 — 179:12.

[120] Αναλυτικότερα στο ἄρθρο Τроицкий С. В. О границах распространения права власти Константинопольской Патриархии на «diasporu» (Трѳітски Σ. Περί των ορίων ἐπεκτάσεως του δικαιώματος της ἐξουσίας του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως ἐπὶ της «Διασποράς») // ЖМП 1947, № 11, σσ. 34–45.

[121] Γερμανὸς μητροπολίτης Αἴνου, Τὸ Οἰκουμηνικὸν Πατριαρχεῖον καὶ ἡ ἀρμοδιότης αὐτοῦ πρὸς σύγκλησιν πανορθοδόξων συνόδων, σ. 31.

[122] Βλ. Διονυσίου Σλιόνου καθηγ. Το «ἐν τοῖς βαρβαρικοῖς...» του 28^{ου} κανόνα της ἐν Χαλκηδόνι Συνόδου καὶ οἱ ἐρμηνείες αὐτοῦ //

<https://www.romfea.gr/katigories/10-apopseis/56996-silionof-28os-kanonas>.

[123] «...διότι εὐλογεῖ ἡ Μήτηρ Ἐκκλησία τὰ ὑπ' αὐτῆς τιμηθέντα διακεκριμένα τέκνα της...». Βλ. Οἰκουμηνικός Πατριάρχης: «Δεν μας συγκινούν νέαι ἐκκλησιολογία» (18 Μαΐου 2023). URL:

<https://fosfanariou.gr/index.php/2023/05/18/ecum-patr-den-mas-syginoun-oi-nees-ekklisiologies/>

[124] Οἰκουμηνικός Πατριάρχης: Παραμένομεν, ἐπιμένομεν καὶ υπομένομεν (11 Ιουνίου 2023). URL:

<https://fosfanariou.gr/index.php/2023/06/11/ta-onomastiria-tou-ecum-patr-11-june-2023/>

[125] Ομιλία Μητροπολίτου Σαράντα Ἐκκλησιῶν Ἀνδρέου κατὰ την Κυριακή της Σαμαρείτιδος (18 Μαΐου 2023). URL: **<https://fosfanariou.gr/index.php/2023/05/18/omilia-mitropolitou-40ekklisiwn-andreou-tin-kyriaki-sama...>**

[126] Στη συνάντηση ἦταν παρόντες ἐπίσης ὁ ἀρχιεπίσκοπος Αυστραλίας Μακάριος καὶ οἱ βοηθοὶ ἐπίσκοποί του.

[127] Ο Πατριάρχης δέχθηκε τον Ἀρχιεπίσκοπο Αυστραλίας Μακάριο (2/06/2020). URL:

http://fanarion.blogspot.com/2020/02/blog-post_6.html

[128] Bartholomew: We Proclaim in Every Direction that Constantinople is the Genuine, The Only Mother Church. (Dec 11, 2023). URL: **<https://orthodoxtimes.com/ecumenical-patriarch-we-proclaim-in-every-direction-that-constantinople-is...>**

[129] Ἐτσι, λ.χ. ὁ Πάπας της Ρώμης Γρηγόριος Ζ΄ Γκιλνεμπραντ (1073) ἔγραψε: «Σε σας καὶ ὅλους ὅσοι τιμοῦν τον Χριστό ας γίνει γνωστό ὅτι ἡ Ἐκκλησία της Ρώμης εἶναι ἡ καθολικὴ μητέρα ὅλων των χριστιανῶν». Βλ. Gregorius VII. *Registrum* (1085): *Epistola XXIX. Ad Judices Sardiniae* (a. 1073) // PL. 148. Col. 312A:1–2. Προς ἀντιπαραβολή ὁ Ὅσιος Βενέδικτος ὁ ἐκ Νουρσίας ἀποκαλοῦσε «μητέρα» ὅλη την οἰκουμηνικὴ Ἐκκλησία καὶ ὄχι μόνον ἓνα τμήμα της. *Benedictus Nursiae. Regula cum commentariis* (547): *Commentarius* // PL. 66. Col. 468A:7–12.

[130] Βλ. λ.χ. Οἰκουμηνικός Πατριάρχης: Ἡ μήτηρ ἐκκλησία ὄχι μόνον δικαιούται ἀλλὰ υποχρεούται νὰ θεραπεύσει τὸ σχίσμα στην Ουκρανία (25 Σεπτεμβρίου 2018). URL:

https://fosfanariou.gr/index.php/2018/09/25/blog-post_25-33/. Βλ. ἐπίσης στην ομιλία του Πατριάρχη Βαρθολομαίου πρὸς τον ουκρανικὸ λαὸ τὸ 2008: Ομιλία της Α. Θ. Παναγιότητος του Οἰκουμηνικοῦ Πατριάρχου κ. κ. Βαρθολομαίου πρὸς τον Ουκρανικὸν λαόν (26 Ἰουλίου 2008). URL: **https://fosfanariou.gr/index.php/2018/09/25/blog-post_25-33**.